

Wiesław Charczuk
Siedlce

Losy podziemia antykomunistycznego na południowym Podlasiu (1944—1948)

Przez południowe Podlasie rozumiem tereny, które administracyjnie, politycznie i etnicznie należą dzisiaj do województw mazowieckiego, stanowiąc jego wschodnią część, i lubelskiego. Historyczne Podlasie zmieniało swój obszar. W okresie II Rzeczypospolitej tereny te wchodziły do północnej części województwa lubelskiego, a objęte zostały granicami powiatów: siedleckiego, łukowskiego, radzyńskiego, bialskiego, oraz wschodniej części województwa warszawskiego: powiat sokołowski i węgrowski¹. Terytorialnie obszar ten zamykają, począwszy od wschodu i południowego wschodu — rzeka Bug, granice powiatów Biała Podlaska, Radzyń Podlaski, a od zachodu — Wisła na odcinku Maciejowice, północną granicę zaś wyznaczają Bug, Liwiec i krańce powiatów Węgrów, Sokołów Podlaski oraz Mińsk Mazowiecki². W okresie okupacji niemieckiej na terenie tym działały zbrojne struktury Polskiego Państwa Podziemnego: Związek Walki Zbrojnej-Armia Krajowa (ZWZ-AK), Bataliony Chłopskie (BCh), scalone z AK struktury Narodowych Sił Zbrojnych (NSZ), Ruch Miecz i Pług (MiP)³.

Przebieg działań wojennych na froncie wschodnim w lipcu i sierpniu 1944 roku wywarł duży wpływ na losy konspiracji niepodległościowej na terenie południowego Podlasia. Działania operacyjne 47. armii gen. lejtn. Nikołaja Gusiewa dopro-

¹ J. TYSZKIEWICZ: *Podlasie. Kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*. „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” 1982, z. 3, s. 6—7; G. KORNEC: *Tajna oświata na południowym Podlasiu i wschodnim Mazowszu 1939—1944*. Siedlce 2006, s. 12.

² M. BIERNACKA: *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu. Tradycje historyczne a współczesne przemiany*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, s. 41—47.

³ Szerzej na ten temat zob.: A. CHARCZUK: *Związek Walki Zbrojnej-Armia Krajowa na Południowym Podlasiu w latach 1939—1944*. Siedlce 2004 (maszynopis rozprawy doktorskiej obronionej na Wydziale Humanistycznym Akademii Podlaskiej w Siedlcach, obecnie: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach).

wadziły do zajęcia miast Podlasia: Radzyna Podlaskiego, Łukowa, Białej Podlaskiej, Siedlec — w ostatniej dekadzie lipca 1944 roku⁴, natomiast Węgrów i Sokołów Podlaski zostały zajęte przez 28. i 65. armię w pierwszej dekadzie sierpnia 1944 roku⁵.

By zachować ciągłość władzy, organem upoważnionym do jej przejścia na terenach zajmowanych latem 1944 roku przez Armię Czerwoną był Delegat Rządu, funkcjonujący w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego, np. w powiecie białskim przedstawicielem Delegatury Rządu na Kraj był Jan Makaruk⁶, w powiecie łukowskim — Tadeusz Szepelak, włodawskim — Grzegorz Winniczuk, siedleckim — Zygmunt Chrzanowski, sokołowskim — Franciszek Krysiak i węgrowskim — Władysław Okulus, po nim Waclaw Szczygielski⁷. W momencie zajmowania Podlasia przez oddziały Armii Czerwonej ujawniały się struktury Delegatury Rządu. Najdłużej władzę z ramienia Delegata Rządu sprawowano w powiecie białskim — do 14 sierpnia 1944 roku⁸. Inicjatywy przejścia władzy przez struktury podziemne były natychmiast neutralizowane przez radzieckie dowództwo, np. w Węgrowie po walkach o miasto 9 sierpnia 1944 roku, kiedy delegat na powiat węgrowski Waclaw Szczygielski „Borucki” ujawnił się, został aresztowany przez funkcjonariuszy Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych ZSRR (NKWD). Podobny los spotkał dowódcę I batalionu 13 pp — kpt. Władysława Rażmowskiego „Poraja”, zastępcę komendanta Obwodu AK Węgrów⁹. W celu usprawnienia kontroli nad terenem zajęty przez Armię Czerwoną oraz udzielenia „bratniej pomocy” w przejściu władzy przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) dowództwo radzieckie 10 października 1944 roku wprowadziło w życie nowy dokument — *Instrukcję dla komendantów wojennych na terenie Polski*, która precyzyjnie określała obszar działania komendantów wojennych oraz rolę NKWD w zwalczaniu polskiego podziemia. Aresztowania żołnierzy AK radziecki aparat bezpieczeństwa rozpoczął już w sierpniu 1944 roku. W nocy z 7 na 8 sierpnia tego roku aresztowany został m.in. dowódca 9. Dywizji Piechoty AK gen. Ludwik Bittner „Halka”, który prowadził rozmowy z dowództwem radzieckim na temat wspólnej walki z Niemcami¹⁰. Dla internowanych żołnierzy AK na terenie południowego Podlasia zostały utworzone obozy, m.in. w rejonie Krześlina k. Siedlec (w połowie października 1944 roku

⁴ Z. MAŃKOWSKI: *Lata wojny i okupacji 1939—1944*. W: *Dzieje Lubelszczyzny*. Red. T. MENCEL. T. 1. Warszawa 1974, s. 882—883.

⁵ A. KOŁODZIEJCZYK: *Pierwszy okres „wolności”*. W: *Węgrów. Dzieje miasta i okolic 1944—2005*. Red. A. KOŁODZIEJCZYK, T. SWAT i M. SZCZUPAK. Węgrów 2006, s. 13.

⁶ P. TARKOWSKI: *Biała Podlaska w latach 1944—1989*. T. 4. Biała Podlaska 2011, s. 14.

⁷ W. GRABOWSKI: *Delegatura Rządu RP na Kraj*. Warszawa 1995, s. 152.

⁸ D. SMOLAREK: *Władze komunistyczne wobec opozycji na Południowym Podlasiu w latach 1944—1947*. Siedlce 2005, s. 49.

⁹ A. KOŁODZIEJCZYK: *Pierwszy okres „wolności”*. W: *Węgrów...*, s. 13—14; G. MOTYKA: *Na białych Polaków oblawa. Wojska NKWD w walce z polskim podziemiem 1944—1953*. Kraków 2014, s. 188—214.

¹⁰ P. MATUSAK: *Generał Ludwik Bittner 1892—1960. Żołnierz i polityk*. Siedlce 2008, s. 127.

NKWD zbudowało tam ruchomy obóz, który mógł pomieścić około 1500 osób) oraz w Świdrach (powiat łukowski), gdzie znajdował się obóz, do którego trafili żołnierze AK z terenu Świdra, Międzyrzecza Podlaskiego i Leonowa nad Wisłą¹¹. Większy obóz frontowy NKWD (nr 173) działający na tyłach 1 Frontu Białoruskiego, którego naczelnikiem był mjr Trofimow, został utworzony na stadionie w Sokołowie Podlaskim¹². Z tego obozu 12 listopada 1944 roku wysłano transport liczący 1200 żołnierzy AK. Kolejny transport, liczący 1000 osób, NKWD wysłało 30 listopada 1944 roku do zespołu obozów Borowicze. W transportach znaleźli się żołnierze z powiatów: łukowskiego, siedleckiego, węgrowskiego, sokołowskiego i mińskiego. Analizując dane strony radzieckiej, jak i wspomnienia żołnierzy AK, można szacunkowo przyjąć, że przez obóz NKWD w Sokołowie Podlaskim przeszło od 5 do 10 tysięcy Polaków¹³.

Warto nadmienić, że wywózki kończyły się niekiedy tragicznie dla aresztowanych żołnierzy podziemia, np. 25 marca 1945 roku, w trakcie transportu na Wschód, na stacji PKP Dziewule (powiat siedlecki) konwój pociągu składający się z żołnierzy NKWD rozstrzelał 17 osób, m.in. por. Czesława Sokołowskiego, Eugeniusza Jacenika, Stanisława Litewnickiego, Lucjana Rytla i Eugeniusza Żyłuka — żołnierzy AK z powiatu sokołowskiego¹⁴.

Świetne rozeznanie struktur terenowych AK przez NKWD i Smiersz było związane z posiadaniem „wtyczek” w strukturach podziemia. Na przykład w komendzie radzyńskiej AK oficer wywiadu Jan Tarkowski „Konrad” doprowadził do rozbicia komendy, następnie za zgodą płk. Szpilewoja objął dowództwo nad radzyńską Komendą Obwodu AK. Dzięki temu NKWD, poza stałym dopływem informacji, miało faktyczne panowanie nad całą radzyńską AK¹⁵. Podobnie było w przypadku Jerzego Puceka, oficera oświatowego w szkole podoficerskiej AK, który zdradził funkcjonariuszom NKWD adresy i punkty kontaktowe, doprowadzając m.in. do aresztowania dowódcy IV Rejonu obwodu radzyńskiego AK — por. Bronisława Dudy. W nagrodę komuniści desygnowali Puceka na stanowisko starosty w powiecie radzyńskim¹⁶.

Pierwsze miesiące przejmowania władzy pokazały komunistom, że likwidacja struktur podziemia na Podlasiu jest zadaniem skomplikowanym i długofalowym,

¹¹ W. CHARCZUK: *Walka polityczna na Południowym Podlasiu i Wschodnim Mazowszu w latach 1944—1956*. Siedlce 2012, s. 103.

¹² Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), sygn. tymcz. t. 847, Kolekcja akt rosyjskich dotycząca losów Polaków — jeńców wojennych i internowanych na terytorium ZSRR w latach 1939—1956, k. 10.

¹³ D. SMOLAREK: *Władze komunistyczne wobec opozycji...*, s. 88.

¹⁴ *Ku czci Polaków, którzy oddali życie za walność ojczyzny. Jednodniówka z okazji uroczystości odsłonięcia pomnika poświęconego pamięci poległym i pomordowanym Polakom w latach 1939—1945*. Dziewule 2010, s. 3.

¹⁵ H. PAJĄK: *„Jastrząb” kontra UB*. Lublin 1993, s. 180.

¹⁶ J. KOPIŃSKI: *Konspiracja akowska i poakowska na terenie Inspektoratu Rejonowego „Radzyń Podlaski” w latach 1944—1956*. Biała Podlaska 1998, s. 104.

które wymaga zaangażowania znacznie większych sił, niż to początkowo zakładano. W związku z tym 20 października 1944 roku utworzono Zbiorną Dywizję Wojsk Wewnętrznych NKWD, która swoim działaniem objęła teren południowego Podlasia oraz inne obszary położone na wschód od Warszawy.

W pierwszych miesiącach sprawowania władzy przez PKWN w środowiskach niepodległościowych zapanowała dezorientacja. Zmęczone długotrwałą konspiracją społeczeństwo pragnęło wrócić do normalności. Komuniści starali się ten stan wykorzystać dla swoich potrzeb, celowo i konsekwentnie odwołując się do symboliki narodowej i patriotycznej. Stąd w dokumentach PKWN aż roi się od słów „narodowy”, „demokratyczny”, co miało ukryć przed społeczeństwem marionetkowość i komunistyczny charakter nowej władzy¹⁷. Pierwsze dwa miesiące nowych porządków charakteryzował stosunkowo spory margines swobody. Wynikało to z dwóch czynników: NKWD nie zdążyło jeszcze na dobre rozpoznać struktur podziemia, a polski aparat bezpieczeństwa był jeszcze w fazie organizacji. Władza ludowa do 8 października 1944 roku zastosowała model „otwartych drzwi” dla opozycji. Polityka „otwartych drzwi” Władysława Gomułki okazała się wielkim rozczarowaniem dla władz Polski Lubelskiej, obnażyła rzeczywisty potencjał i poparcie społeczeństwa dla tej formacji politycznej. Swoje niezadowolenie z sytuacji panującej na terenach zajętych przez Armię Czerwoną Józef Stalin wyraził przed delegacją polską, która przebywała w Moskwie na przełomie września i października 1944 roku z Bolesławem Bierutem jako przewodniczącym Krajowej Rady Narodowej (KRN). 9 października Stalin skrytykował delegację polską za zbyt „miękkie” i mało skuteczne działania aparatu represji PKWN.

Chaos oraz „łagodny”, w początkowym okresie, kurs polityki władzy komunistycznej sprawiły, że wielu przedstawicieli AK znalazło się w strukturach administracji PKWN — w urzędach gminnych i powiatowych. Przykładem jest Konstanty Borkowski, żołnierz AK-WiN, komendant Rejonu nr 106 w Wiśniewie (powiat siedlecki), który był przewodniczącym Gminnej Rady Narodowej¹⁸. Żołnierze konspiracji wstępowali też w szeregi Milicji Obywatelskiej (MO). Na przykład w powiecie siedleckim posterunki MO w Łosicach, Sarnakach i Mordach zostały opanowane w 90% przez żołnierzy AK¹⁹ i ujawnionych żołnierzy NSZ, a w Suchożebach, z rozkazu Jana Morawca z Komendy Głównej NSZ, żołnierze: Czesław Kozak jako komendant, Józef Anusiewicz, Henryk Szkopek, Czesław Mazurek, Bolesław

¹⁷ R. WNUK: *Lubelski Okręg AK-DSZ i WiN 1944—1947*. Warszawa 2000, s. 28.

¹⁸ *Założenie rozpracowania prezesa Zarządu Powiatowego PSL w Siedlcach*. W: *Zniszczyć PSL. Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec ruchu ludowego w województwie lubelskim w latach 1944—1956. Wybór źródeł*. Wybór, opracowanie i wstęp J. ROMANEK. Warszawa—Lublin 2009, s. 116.

¹⁹ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (dalej: IPN War.), sygn. 1572/329, k. 2—8, Sprawozdania okresowe szefa WUBP w Lublinie 1945—1946, cz. 1. Posterunek w Sarnakach został obsadzony przez ujawnionych żołnierzy NSZ, którymi dowodził st. sierż. Władysław Kwieciński „Szpak”.

Parapura i Tadeusz Szczerbaciuk, zorganizowali posterunek MO²⁰. W powiecie włodawskim na 12 posterunków MO 7 zostało opanowanych w 100% przez AK²¹. Podobna sytuacja wytworzyła się w innych częściach Podlasia, np. w Trzebieszowie, w Wojcieszkowie (powiat łukowski) i innych, gdzie milicjanci wykonywali rozkazy lub współpracowali z lokalnymi komendantami AK²². Sytuację polityczną w omawianym regionie od lipca do sierpnia 1944 roku ilustruje raport Franciszka Piątkowskiego, przedstawiciela PKWN na Podlasiu, w którym w sierpniu 1944 roku pisał: „W Łukowie Delegatura rządziła policją normalnie, tak samo w Radzynie. Jak pojechałem do nich rozmawiać z nimi, to odpowiedzieli, że PKWN nie uznają, pełnomocnika nie uznają [...]. W Radzynie stworzyliśmy tylko Prezydium Powiatowej Rady [...]. Tak było wszędzie w Białej Podlaskiej”²³.

W dokumentach zdeponowanych w archiwach IPN w Warszawie i Lublinie można znaleźć wiele przykładów wprowadzenia żołnierzy podziemia do obsady posterunków MO. Na przykład dowódca oddziału AK-WiN Stanisław Miszczuk „Kłos”, który działał na pograniczu powiatów łukowskiego, siedleckiego i radzyńskiego, utrzymywał tak dobre stosunki z milicjantami posterunku w Drelowie, że w razie potrzeby wszyscy milicjanci z tego posterunku dołączali do jego oddziału i brali udział w akcjach, np. uczestniczyli w rozbiciu Grupy Operacyjnej UB Radzyń 13 lutego 1946 roku pod miejscowością Żerocin, w wyniku którego zginęło 11 funkcjonariuszy UB²⁴. Tadeusz Fedorowicz, funkcjonariusz posterunku MO w Mokobodach, a jednocześnie członek NSZ-AK, przekazywał cenne informacje podziemiu o poczynaniach jednostek zwalczających oddziały partyzanckie²⁵. Warto podkreślić przypadki celowego wstępowania członków podziemia w szeregi MO czy UB, aby zdobywać informacje dla podziemia. Przykładowo Bronisław Guta, pracownik MO, celowo zasilił jej szeregi, aby przekazywać informacje Janowi Guni „Golibrodzie” — szefowi Biura Informacji i Prasy AK. Ponadto jako milicjant miał ułatwione kontakty z czerwonoarmistami, od których skupował broń i amunicję dla podziemia, używając jako środka płatniczego bimbru²⁶. Alkohol stał się po wojnie ważnym środkiem płatniczym. Wymiana pieniędzy w 1945 roku sprawiła, że miliony ludzi pozostało bez środków do życia. Wódki jako środka płatniczego

²⁰ G. KORNEC: *Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Suchożebrach 1921—2011*. Siedlce 2012, s. 67.

²¹ IPN War., sygn. 329, k. 9, MBP, WUBP w Lublinie, Wyciąg z odprawy kierownika WUBP w Lublinie z szefami PUBP z dn. 2 grudnia 1944 r.

²² R. WNUK: *Lubelski Okręg...*, s. 192.

²³ S. JARMUŁ: *Radzyński obwód Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej 1939—1944*. Biała Podlaska 2000, s. 285.

²⁴ *Ibidem*, s. 194.

²⁵ Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie, Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (dalej: IPN Lub.), sygn. 0279/51, k. 1, Kwestionariusz osobowy Tadeusza Fedorowicza, członka nielegalnej bandy p.n. NSZ-AK w pow. Siedlce, Lublin, dn. 18 grudnia 1974 r.

²⁶ IPN Lub., sygn. 0279/51, k. 15, Kwestionariusz osobowy Bronisława Guta, członka nielegalnej bandy p.n. AK w pow. Siedlce, Lublin, dn. 15 października 1974 r.

używano nie tylko w handlu z żołnierzami radzieckimi, często także zakłady państwowe wypłacały pensje swoim pracownikom liczone butelkami wódki, np. milicjanci otrzymywali wypłatę w postaci butelek alkoholu²⁷.

Radykalizacja postawy komunistów wobec funkcjonariuszy MO o rodowodzie akowskim nastąpiła po 9 października 1944 roku. Stosunek władzy komunistycznej do takich milicjantów oraz sposób oczyszczenia szeregów z „wrogiego elementu” w iście NKWD-owski sposób dobitnie ilustruje cytat: „Ppor. Stefan Wąsik²⁸ na jednej z odpraw dowódców posterunków powiedział: do naszych szeregów mogą przenikać wrogowie — byli akowcy. Należy ich się pozbywać. Wysłać ich na pierwszą linię podczas wymiany strzałów z bandytami. Od tyłu pada strzał i AK-owiec załatwiony. Jest bohater, zginął w akcji. Nikt nie udowodni jak było naprawdę. Te rady Wąsika przekazał nam komendant Ciesielski po powrocie z narady. Jesteśmy tym wstrząśnięci. Nie o taką Polskę walczyliśmy”²⁹.

W strukturach podziemia na terenie południowego Podlasia okres od sierpnia 1944 roku do rozwiązania AK w styczniu 1945 roku należy postrzegać jako walkę kierownictwa Inspektoratu Radzyń Podlaski z radzieckim i polskim aparatem bezpieczeństwa o odtworzenie zdeorganizowanych struktur oraz zachowanie stanów osobowych z jak najmniejszymi stratami. Ponadto spora liczba czerwonoarmistów na terenie Podlasia pod koniec 1944 roku nie sprzyjała uaktywnieniu się podziemia. Dla przykładu na Lubelszczyźnie na 1 km² przypadało 35 żołnierzy Armii Czerwonej (przy gęstości zaludnienia około 70 osób na 1 km²)³⁰. Ze względu na to ograniczono do minimum kontakty inspektorów z komendantami obwodów i czekano na wytyczne z Londynu.

Pierwsze większe działania represyjne NKWD wobec odtworzonej siatki konspiracyjnej podjęto jesienią 1944 roku. Na działalność konspiracyjną miał wpływ rozkaz wydany 12 listopada 1944 roku przez dowódcę AK gen. Leopolda Okulickiego, w którym zwalniał żołnierzy z przysięgi i zezwalał na wstępowanie w szeregi armii pod dowództwem gen. Zygmunta Berlinga³¹. Warto nadmienić, że ppłk Lucjan

²⁷ M. ZAREMBA: *Wielka trwoga. Polska 1944—1947. Ludowa reakcja na kryzys*. Kraków 2012, s. 117.

²⁸ Stefan Wąsik ur. 1906 roku w Kolonii Michałów, w strukturach MO od 15 sierpnia 1944 roku do 28 kwietnia 1945 roku. Pełnił funkcję komendanta Komendy Powiatowej MO w Łukowie. Został ciężko ranny 28 kwietnia 1945 roku, po przewiezieniu do szpitala zmarł. Przejawiał skłonności sadystyczne wobec żołnierzy podziemia. Prawdopodobnie na mocy wyroku wydanego przez podziemie został zlikwidowany w Jedlance. Opracowano na podstawie: IPN Lub., sygn. 0213/1072, Karta osobowa Stefana Wąsika.

²⁹ Z. CICHOSZ: *Obwód Armii Krajowej Łuków „Łoś”, „Wielkie Łuki”, „Maciek” 1939—1945*. Łuków 2009, s. 196.

³⁰ I. CABAN: *Sytuacja polityczna na Lubelszczyźnie wiosną 1945 r.* „Rocznik Lubelski” 1975, t. 15, s. 177—198.

³¹ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Armia Krajowa OVI, sygn. 203/X-52, k. 80; Dowódca AK do Komendanta Podokręgu Wschodniego Obszaru Warszawskiego: Zwolnienie z przysięgi

Szymański „Janczar” odrzucił propozycję komendanta Obszaru Warszawskiego AK i już w kolejnych meldunkach pisał o zorganizowaniu w podlaskich obwodach AK działań samoobronnych³². W tym okresie, w wyniku akcji podjętych przez oddziały samoobrony spod znaku AK, doszło na terenie Obwodu Siedlce do likwidacji szczególnie szkodliwych dla społeczeństwa funkcjonariuszy UB i ataków na siedziby Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego. Jesienią 1944 roku z rąk patroli AK i NSZ zginęli: Jan Krzyński³³ — funkcjonariusz MO, Zygmunt Wilczyński³⁴ — wywiadowca PUBP Siedlce, który został zlikwidowany przez patrol AK na drodze Siedlce — Zbuczyn, oraz Henryk Rombl³⁵ ze wsi Olszyc Szlachecki, na którego podziemie wydało wyrok śmierci za współpracę z UB. W maju 1945 roku żołnierze z oddziału Jana Mirewskiego „Groma”: Henryk Kania³⁶ i Henryk Ignatiew „Wicek”³⁷, podłożyli miny pod budynek PUBP w Siedlcach.

Funkcjonowanie podziemia zostało zagrożone, gdy NKWD i UB zmieniły taktykę walki. Organa bezpieczeństwa Polski i ZSRR zrezygnowały bowiem z walki z opozycją przez „wyłuskiwanie” dowódców, a przystąpiły do represji, które miały charakter ogólnospołeczny i nie ograniczały się do osób aktywnych w strukturach podziemia. Miały być uderzeniem w społeczeństwo jako całość³⁸. W walce z podziemiem na Podlasiu swój udział miał radziecki aparat bezpieczeństwa NKWD i kontrwywiad Smiersz oraz Główny Zarząd Informacji WP, w całości obsadzony przez oficerów radzieckich. Ofiarami ich działalności padli żołnierze AK z Obwodu Sokołów, m.in. z oddziału Jerzego Kazimierskiego „Leżańskiego” czy akowcy z Siedlec, m.in. Ługowski³⁹. Od października 1944 roku południowe Podlasie oraz inne tereny położone na wschód od Warszawy stały się obszarem działań Zbiorczej Dywizji WW NKWD, która została w połowie stycznia 1945 roku przekształcona w 64. Dywizję WW NKWD liczącą ponad 10 tysięcy żołnierzy dobrze przygotowanych do walki z podziemiem. W Siedlcach rozlokowano

Armii Krajowej. W: *Armia Krajowa w dokumentach 1939—1945*. T. 5: *Październik 1944—lipiec 1945*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1991, s. 134.

³² P. WRÓBEL: *Działalność niepodległościowa ppłk. Lucjana Szymańskiego „Janczara” 1887—1945*. Siedlce 2011 (maszynopis pracy magisterskiej obronionej w IH UPH), s. 78.

³³ IPN War., sygn. 0206/160, Akta PUBP Siedlce, t. 2, k. 115.

³⁴ Ibidem; K. KRAJEWSKI: *Kalendarium ważniejszych działań zbrojnych podziemia niepodległościowego na terenie powiatu Siedlce (X 1944—XII 1954)*. W: *Powiat Siedlce w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*. Warszawa [b.r.w.], s. 227.

³⁵ IPN Lub., sygn. 0279/53, k. 5, Karty osobowe żołnierzy WiN Obwodu Siedlce.

³⁶ IPN Lub., sygn. 0279/52, k. 3, Kwestionariusz osobowy Henryka Kania p.n. AK, Lublin, dn. 23 września 1974 r.

³⁷ IPN Lub., sygn. 0279/51, k. 23, Kwestionariusz osobowy Henryka Ignatiewa p.n. AK, Lublin, dn. 23 września 1974 r.

³⁸ Szerzej zob.: M. ZAREMBA: *Wielka trwoga...*, s. 374 i nast.

³⁹ IPN War., sygn. 00834/111, b.p., Zapisy w rejestrze aresztowanych przez GZI WP za lata 1945—1947.

batalion 18. pułku pogranicznego dywizji, w tym 2. batalion strzelecki 145. pułku strzeleckiego, który został podporządkowany operacyjnie dowódcy 198. samodzielnego batalionu piechoty zmotoryzowanej⁴⁰, a w Świdrach (powiat łukowski) sztab i dwa dalsze bataliony⁴¹. Bilans walki 64. Dywizji WW NKWD z podziemiem w Polsce Wschodniej, w tym na Podlasiu, w roku 1944 zamknął się liczbą 16 820 osób aresztowanych, z których 2 604 było żołnierzami AK⁴². O skali aktywności radzieckich sił bezpieczeństwa świadczy fakt, że tylko od 16 do 22 lutego 1945 roku żołnierze 333. pułku pogranicznego, wchodzącego w skład 64. Dywizji WW NKWD, aresztowali na terenie Obwodu Siedlce 59 osób uznanych za aktywnych członków obwodu siedleckiego AK⁴³.

Istotnym czynnikiem dla działalności podziemia antykomunistycznego po 1944 roku było podjęcie przez Armię Czerwoną ofensywy zimowej 12 stycznia 1945 roku. Przesuwający się front sprawił, że niemal wszystkie ziemie polskie znalazły się po radzieckiej stronie frontu, stąd też dalsze funkcjonowanie struktur konspiracyjnych AK, która została powołana do walki z Niemcami, stało się niepotrzebne i bezcelowe. Na domiar złego mogło zostać wykorzystane przez komunistów dla celów propagandowych do dyskredytowania Polski na arenie międzynarodowej. Dlatego też 19 stycznia 1945 roku komendant główny AK gen. Leopold Okulicki wydał rozkaz rozwiązania AK.

Od rozwiązania AK do kwietnia 1945 roku nowo powołana organizacja „NIE” w Inspektoracie Radzyń Podlaski funkcjonowała pod nazwą Ruch Oporu Armii Krajowej. Wkrótce, w miejsce rozwiązanej organizacji „NIE”, 7 kwietnia 1945 roku, powołano nową — Delegaturę Sił Zbrojnych (DSZ). Podlasie, jako obszar operacyjny, weszło strukturalnie do Obszaru Centralnego DSZ, którego komendantem został Jan Mazurkiewicz „Radosław”, oraz następujących inspektoratów: Inspektoratu Radzyń Podlaski (obejmował powiaty: łukowski, bialski, radzyński), Inspektoratu Siedlce (Siedlce i Obwód Sokołów Podlaski⁴⁴), Inspektoratu Chełm (Obwód Włodawa) oraz Inspektoratu Węgrów (Obwód Węgrów)⁴⁵.

⁴⁰ CAW, sygn. tymcz., t. 836, k. 12—14, Kolekcja akt z archiwów rosyjskich dotycząca losów Polaków — jeńców wojennych i internowanych na terytorium ZSRR w latach 1939—1956, Rozkaz bojowy nr 0016 sztabu 64 Dywizji WW NKWD, Łódź, 16.05.1945 r.

⁴¹ CAW, sygn. VIII.800.45/8, k. 8—10, Kolekcja akt rosyjskich, Sprawozdanie naczelnika Głównego Zarządu WW NKWD ds. ochrony tyłów gen. Gorbatiuka sporządzony dla Komisarza Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR Ł. Berii, 29.10.1944 r.

⁴² A. CHMIELARZ: *Działania 64 Dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD przeciwko polskiemu podziemiu*. W: *Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944*. Wrocław 1998, s. 79.

⁴³ J. PAWŁOWICZ: *Działalność NKWD na Podlasiu w latach 1944—1945 (zarys problematyki)*. W: *Powiat Sokołów Podlaski. Materiały z sesji naukowej „Represje i opór przeciw rządowi komunistycznym w powiecie Sokołów Podlaski po 1944 r.”*. Warszawa [b.r.w.], s. 197.

⁴⁴ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944—1956*. Red. R. WNUK, S. POLESZAK, A. JACZYŃSKA, M. ŚLADECKA. Warszawa—Lublin 2007, s. 226.

⁴⁵ Ibidem.

W oddziałach AK, ROAK, DSZ na Podlasiu znajdowało się w lipcu 1945 roku 3165 żołnierzy z powiatów wchodzących w skład Inspektoratu Radzyń Podlaski⁴⁶. W okresie największej aktywności zbrojnej w drugiej połowie 1945 roku w powiecie bialskim służyło w oddziałach od 400 do 800 żołnierzy, w powiecie łukowskim — około 400, w powiecie radzyńskim — 1 245 żołnierzy, włodawskim — 380 żołnierzy, w węgrowskim — około 200 żołnierzy AK, sokołowskim — około 200 i siedleckim — około 768 żołnierzy⁴⁷. Cechą charakterystyczną dla całego podziemia zbrojnego w okresie największej aktywności zbrojnej było funkcjonowanie na terenie poszczególnych powiatów dużych zgrupowań jego oddziałów, liczących od 100 do 200 żołnierzy. Przykładowo w powiecie bialskim największym zgrupowaniem partyzanckim był oddział kpt. Stefana Wyrzykowskiego „Zenona”, we włodawskim — Krzysztofa Bernaciuka „Jastrzębia” i Leona Taraszkiewicza „Żelaznego”, w łukowskim — Wacława Rejmaka „Ostoi” (liczył około 400 żołnierzy), w węgrowskim — Franciszka Pliszki „Marynarza” i zgrupowanie kpt. Władysława Łukasiuka „Młota” oceniane na około 350 żołnierzy. Na postawę podziemia wobec komunistów w połowie 1945 roku niewątpliwie wpłynęły wydarzenia polityczne w Europie, a mianowicie podpisanie 8 maja 1945 roku bezwarunkowej kapitulacji przez III Rzeszę i utworzenie 28 czerwca 1945 roku Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej ze Stanisławem Mikołajczykiem jako wicepremierem.

Uznanie nowego rządu przez USA i Anglię oraz wycofanie poparcia dla legalnego Rządu Polskiego na Uchodźstwie zmusiło działaczy podziemia do przewartościowania stawianych sobie celów. Stąd też nastąpił podział w samym podziemiu. Szczególnie pytanie o sens trwania w konspiracji nurtowało dowódców w terenie. Niektórzy dowódcy niższego szczebla sami podejmowali decyzję wyjścia z podziemia. W Obwodzie Łuków taką próbę ujawnienia podjął komendant por. Wacław Rejmak „Ostoja”, który spotkał się z szefem Powiatowego UBP Łuków Stefanem Albertem Pietruszyńskim 14 czerwca 1945 roku. Umowę o zaprzestaniu walk na terenie powiatu łukowskiego podpisali ze strony władz powiatu: starosta Kołodziejczyk, przewodniczący PRN Józef Piotrowski⁴⁸, przedstawiciel SL Stanisław Świetlik,

⁴⁶ D. SMOLAREK: *Władze komunistyczne wobec opozycji...*, s. 144.

⁴⁷ CAW, sygn. IV 501/4, Sztab Gen. WP-1945, k. 134, Rozkazy, meldunki, komunikaty bojowe z działań 3, 8, 4 DP przeciwko podziemiu zbrojnemu, Meldunek do Naczelnego Wodza o składzie band na terenie II OW za lipiec 1945; IPN Lub., sygn. 037/2, k. 28, PUBP we Włodawie, Sprawozdania sytuacyjne, raporty okresowe za 1944 r.; *Powiat Sokołów Podlaski. Materiały z sesji naukowej „Represje i opór przeciwko rządowi komunistycznym w powiecie Sokołów Podlaski po 1944 r.” zorganizowanej 10 kwietnia 2006 r. przez Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej*. Warszawa [b.r.w.], s. 30—31; IPN War., sygn. 9/128, k. 1, Okręgowe Komisje Likwidacyjne b. Armii Krajowej. Raport końcowy prac Komisji Likwidacyjnej dla b. AK powiatu „Jesion”-Siedlce.

⁴⁸ R. LASOTA: *Walka o utrwalenie władzy ludowej w powiecie łukowskim 1944—1947*. Lublin 1977, s. 44 (maszynopis pracy magisterskiej w Instytucie Historii UMCS).

przedstawiciel PPR Zdybski oraz komisarz ziemski Piotrowski (imię nieznane)⁴⁹. W wyniku aresztowania „Ostoi” przez funkcjonariuszy NKWD w Stoczku Łukowskim w nocy z 24 na 25 czerwca 1945 roku aparat bezpieczeństwa podjął z nim rozmowy w sprawie ujawnienia obwodu. Warunkiem uwolnienia Waclawa Rejmaka było wyprowadzenie żołnierzy podziemia z „lasu”. 29 czerwca 1945 roku „Ostoja” z więzienia wystosował rozkaz w sprawie złożenia broni. Wykonując rozkaz „Ostoi”, komendanci rejonów wyprowadzili około 400 żołnierzy, zdając przy tym 5 ckm-ów, 38 rkm-ów, 36 automatów, 279 kbk⁵⁰. Był to sukces przedstawiciela Stronnictwa Ludowego Stanisława Świetlika i Wojewódzkiego UBP w Lublinie. Po wyjściu z konspiracji żołnierze mogli rozpocząć w miarę spokojne życie, aczkolwiek wielu nadal było ściganych przez UB, o czym świadczy przypadek Waclawa Kulikowskiego, czy samego autora porozumienia, Waclawa Rejmaka, który został zastrzelony z karabinu maszynowego w drodze do Warszawy, w miejscowości Pociecha⁵¹.

Dnia 22 lipca 1945 roku TRJN roku ogłosił amnestię, która miała obowiązywać od 21 sierpnia. Zostały powołane komisje likwidacyjne dla poszczególnych powiatów, np. KL w powiecie siedleckim tworzyli: kpt. Bolesław Prochenka „Lot”, por. Czesław Dylewicz „Krukowski”, por. Henryk Hebda „Korwin”⁵². Jako pierwsza ujawniła się na terenie Obwodu „Jesion” placówka Wodynie dowodzona przez Błażeja Szostka „Smukłego”, składająca się z żołnierzy BCh scalonych z AK⁵³. Dla przykładu w Obwodzie Garwolin przed Komisją Likwidacyjną ujawniły się 1 034 osoby, z czego 300 deklarowało przynależność do AK, pozostali do BCh⁵⁴. Negatywny wpływ na akcję ujawnieniową na terenie Obwodu „Jesion” miało aresztowanie 22 sierpnia 1945 roku komendanta por. Ludwika Skorupki „Śmigły”⁵⁵. Działo się to w momencie, kiedy komuniści zapewniali o gwarancji bezpieczeństwa dla żołnierzy, którzy skończą działalność konspiracyjną. Stąd też w wielu przypadkach żołnierze NSZ ujawniali się jako przynależący do AK. Między innymi plut. Czesław Charczuk „Zegar”, komendant placówki NSZ w Paduchach (powiat siedlecki), w formularzu ujawnieniowym nr ewidencyjny 138 podał przynależność do AK⁵⁶. W konspiracji aktywnie uczestniczyli członkowie, którzy pracowali na kolei, a na mocy amnestii

⁴⁹ H. PAJĄK: *Zbrodnie UB-NKWD*. Lublin 1991, s. 135–136.

⁵⁰ A. KWIECIŃSKI: *Obwód ZWZ-AK Łuków 1939–1945*. Lublin 1988, s. 252 (maszynopis pracy magisterskiej w Zakładzie Historii KUL).

⁵¹ J. KOPIŃSKI: *Konspiracja akowska i poakowska...*, s. 81.

⁵² IPN War., sygn. 9/128, k. 1, Okręgowe Komisje Likwidacyjne b. Armii Krajowej. Raport końcowy prac Komisji Likwidacyjnej dla b. AK powiatu „Jesion”-Siedlce.

⁵³ A. SZOSTEK: *Moje wspomnienia*. Sochaczew 2004, s. 242–245.

⁵⁴ L. PIETRZAK: *Antykomunistyczne podziemie zbrojne na terenie Inspektoratu Puławy 1944–1956*. Warszawa 2011, s. 117.

⁵⁵ IPN War., sygn. 872/710, k. 43–51, Akta sprawy przed WSOW w sprawie Ludwika Skorupki, wyrok z 16 października 1945 r.

⁵⁶ IPN War., sygn. 9/131, k. 7, 10, Okręgowa Komisja Likwidacyjna b. Armii Krajowej. Zbiór Zespołów, Wykaz nazwisk wraz z numerami ewidencyjnymi.

sierpniowej 1945 roku ujawnili się przed Komisją Amnestyjną w Siedlcach: Henryk Zawistowski „Kopeć” — łącznik organizacji w Małkinii, Leon Gryge „Felek”, Leon Żurawski „Rak” — łącznik oddziału Konstantego Borkowskiego „Lizdejko”, Piotr Dobrowolski „Dowcipny” — sekretarz placówki „Żuka”, Mieczysław Wojtowicz „Cywil”, Marian Szczepaniak „Smutny” — członek oddziału „Urszuli”, i Mieczysław Krzymowski „Krzak” — pomocnik maszynisty, członek oddziału „Urszuli”⁵⁷. W sumie w powiecie siedleckim ujawniło się 523 żołnierzy podziemia, w powiecie sokołowskim — 600⁵⁸, a w powiecie łukowskim — 400 żołnierzy⁵⁹. Ogółem na południowym Podlasiu w wyniku amnestii sierpniowej 1945 roku ujawniło się 2 800 żołnierzy AK⁶⁰.

Przyjazd Stanisława Mikołajczyka do Polski był wydarzeniem doniosłym dla Polaków. Stanisław Mikołajczyk był witany przez ludzi jako narodowy bohater, który uosabiał bohaterską przeszłość narodu, rząd w Londynie, Armię Krajową, zachodnie wartości. Był nadzieją, że Polska nie będzie radziecka. Również podziemie oczekiwało od przyjazdu Mikołajczyka, że ponad półroczny okres zawieszenia i tymczasowości dobiega końca⁶¹. Stąd też w sierpniu 1945 roku płk Jan Rzepecki wydał rozkaz rozwiązujący Delegaturę Sił Zbrojnych na Kraj, a na jej miejsce 2 września powołał organizację o charakterze głównie politycznym — Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość. W podziemiu pozostawało nadal kilkadziesiąt tysięcy osób, w tym członków WiN i innych organizacji poakowskich.

Od grudnia 1945 roku Obwód Siedlce wszedł strukturalnie do Okręgu Lubelskiego, Inspektoratu Radzyń Podlaski, i znalazł się obok obwodów: Biała Podlaska „Barbara”, Radzyń Podlaski „Spółdzielnia Przyszłość” i Łuków „Spółdzielnia Zorza”. Obwód Siedlce przyjął kryptonim „J-22”, prezesem został Leon Klencner „Jan Zawisza”, a od czerwca 1946 roku — kpt. Aleksander Wereszko „Rosomak”⁶².

Po przejściu Obwodu „Jesion” przez Inspektorat Radzyń Podlaski i włączeniu żołnierzy z siedleckiej organizacji NSZ liczebność wzrosła do około 2 000 ludzi⁶³. Obwód Siedlce dzielił się na trzy podobwoły: nr 1 obejmował wschodnią część powiatu (dowódca Stanisław Łaszczuk „Dzięcioł”⁶⁴), nr 2 obejmował miasto Siedlce

⁵⁷ IPN War., sygn. 0255/323, k. 40, Wykaz ujawnionych pracowników kolejowych w Komisji Amnestyjnej w Siedlcach.

⁵⁸ K. KRAJEWSKI, T. ŁABUSZEWSKI: *Podziemie niepodległościowe w powiecie Siedlce po 1944 roku*. W: *Powiat Siedlce w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*. Warszawa [b.r.w.], s. 98.

⁵⁹ J. KOPÍŃSKI: *Konspiracja akowska i poakowska...*, s. 80.

⁶⁰ Obliczenia własne na podstawie zbiorów wykazu nazwisk wraz z numerami ewidencyjnymi: IPN War., sygn. 9/31; 0255/323.

⁶¹ M. ZAREMBA: *Wielka trwoga...*, s. 421—422.

⁶² A. WERESZKO: *W szeregach walczącego Podlasia. Zapiski oficera Armii Krajowej i Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość 1939—1947*. Biała Podlaska 2006, s. 188—190.

⁶³ R. WNUK: *Lubelski Okręg...*, s. 51.

⁶⁴ IPN War., sygn. 0255/323, cz. 1, k. 13—15, Akta PUBP w Siedlcach. Objasnienie struktury nielegalnej organizacji WiN obwodu „J-22” z 21 maja 1951 r.

(prawdopodobnie dowódcą był Alfred Jankowski „Jarosław”⁶⁵) i podobwód nr 3, który obejmował zachodnią część powiatu. Nowy inspektor o dużym doświadczeniu bojowym, mjr Jan Szatyński-Szatowski, w celu wyhamowania działalności zbrojnej swoich oddziałów wydał rozkaz zabraniający wykonywania akcji likwidacyjnych funkcjonariuszy UB i ich agentów. Miano ich uświadamiać i ostrzegać, a nie zabijać⁶⁶.

Z działalnością podziemia zbrojnego jest związana sprawa jego „bandycenia się”. Sprzyjała temu zjawisku struktura podziemia, która była utajniona i często nie podlegała dostatecznej kontroli ze strony dowództwa⁶⁷. O ile w czasie okupacji autoryzowane przez dowództwo akcje ekspropriacyjne na banki, poczty, kasy kolejowe i instytucje niemieckie w celu zdobycia pieniędzy były uzasadnione i potrzebne, o tyle po wojnie skali napadów na spółdzielnie, sklepy, nadleśnictwa nie można wytłumaczyć tylko potrzebą gromadzenia środków na rzecz walki z komunistami. W powiatach siedleckim, bialskim, łukowskim i sokołowskim nagminnie grasowały bandy rabusiów, np. Mieczysław Maciejuk „Gwizdek”, żołnierz placówki WiN Kornica, należący organizacyjnie do OP 22. pp pod dowództwem sierż. Stanisława Miszczuka „Kłosa”, zeznawał: „Mieszkałem we wsi Kornica. Łapałem bandytów, pilnowałem lasów i porządku we wsi i rozsiewałem propagandę. Na żadne rabunki nie jeździłem”⁶⁸.

W celu uświadomienia społeczeństwa podlaskiego podziemie poakowskie wydawało prasę podziemną, m.in. na terenie Inspektoratu Radzyńskiego kolportowano „Redutę”, „Honor i Ojczyznę” oraz „Agencję Prasową”⁶⁹.

Oddziały podziemia poakowskiego działające na terenie powiatów siedleckiego i sokołowskiego starał się podporządkować Okręg Warszawa WiN, krypt. „Ł-1”, jednak ze względu na słabe struktury organizacyjne stworzył jedynie agendy w Kosowie Lackim (powiat sokołowski) i Siedlcach⁷⁰. Komendant tego okręgu por. Władysław Bałaj „Inspektor” nawiązał z Alfredem Jankowskim „Jarosławem” kontakt w celu zorganizowania jednostki terenowej „rejon-Siedlce”⁷¹. Po aresztowaniu w styczniu 1946 roku przez UBP komendanta Okręgu Warszawa ppłk. Józefa Rybickiego „Andrzeja” i rozbiciu komendy, Obwód Sokołów Podlaski funkcjonował do lata 1946 roku samodzielnie, potem uznał zwierzchność Eksterytorialnego Wileńskiego Okręgu AK, poprzez podporządkowanie Obwodu krypt. „Jezioro” przez

⁶⁵ Ibidem, cz. 2, k. 19, Akta PUBP w Siedlcach. Spis byłych członków organizacji WiN z terenu pow. siedleckiego obwodu krypt. „J-22”.

⁶⁶ IPN Lub., sygn. 159/1, t. 2, k. 221, Akta sprawy Jana Szatowskiego-Szatyńskiego przed WSR w Lublinie. Rozkaz specjalny inspektora „Józefa” z 12 czerwca 1946 r.

⁶⁷ R. WNUK: *Problem bandytyzmu wśród żołnierzy antykomunistycznego podziemia w Polsce (1945–1947)*. W: *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*. Red. T. SZAROTA. Warszawa 2001, s. 72.

⁶⁸ IPN War., sygn. 0203/1282, k. 66–67, Oświadczenie z ujawnienia Mieczysława Maciejuka „Gwizdka” z 12 kwietnia 1947 r.

⁶⁹ K. KRAJEWSKI, T. ŁABUSZEWSKI: *Podziemie niepodległościowe w powiecie Siedlce...*, s. 112.

⁷⁰ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego...*, s. 226.

⁷¹ IPN War., sygn. 0203/2309, k. 12–14, Teczka osobowa Władysława Bałaja, Protokół przesłuchania W. Bałaja z 17 stycznia 1946 r.

komendanta Józefa Małczuka „Brzaska” kpt. Władysławowi Łukasiukowi „Młotowi” jako rezerwa 6. BW AK. Sam kpt. Władysław Łukasiuk podlegał mjr. Zygmuntowi Szyndzielarzowi „Łupasce”, który był dowódcą oddziału Okręgu Wileńskiego⁷². Natomiast obwody Siedlce i Węgrów zostały podporządkowane Henrykowi Hebdzie „Korwinowi”. Żołnierze z obwodów Siedlce i Węgrów funkcjonowali w ramach OP „Pogoń”, który liczył około 70 żołnierzy, uzbrojonych w 10 rkm-ów, pm-ów i kbk. Jesienią 1946 roku zgrupowanie to składało się z plutonów Czesława Skupa „Szpiega”, Mariana Połujanowa „Błyskawicy”, Zdzisława Wiewiórkowskiego „Visa” i Janusza Kotowskiego „Mściciela”⁷³. Oddział operował na terenie powiatów: węgrowskiego, mińskiego i siedleckiego.

Rok 1946 w planach komunistów miał być czasem zasadniczego przełomu w walce z podziemiem niepodległościowym. W marcu 1946 roku z inicjatywy Biura Politycznego PPR powołano Państwową Komisję Bezpieczeństwa, która miała synchronizować wszystkie działania przeciw podziemiu podejmowane przez jednostki WP, KBW, UBP i MO⁷⁴. Komuniści mieli zadać największym zgrupowaniom leśnym decydujący cios, który pozwoliłby na przejęcie pełnej kontroli nad sytuacją. Walka z oporem zbrojnym była w tym czasie nieodłączną częścią ogólnej strategii politycznej komunistów. Pacyfikacje dokonywane przez aparat bezpieczeństwa, wspomagany żołnierzami WP, nie przyniosły poprawy w terenie. Chęć odwetu budziła niszczycielska działalność organów bezpieczeństwa skierowana na mienie należące do rodziców żołnierzy WiN. Między innymi w Trzebieszowie funkcjonariusze UB spalili zabudowania gospodarskie wraz ze zbiorami⁷⁵. Takie postępowanie z jednej strony osłabiało wolę walki, z drugiej — rodziło chęć odwetu. W marcu 1946 roku oddziały UB, MO, KBW i LWP przeprowadziły kolejną pacyfikację powiatu łukowskiego, która dała nikłe rezultaty. Oddziały podziemia zbrojnego były zbyt mocno osadzone w terenie, aby można było je zniszczyć. Wiosną 1946 roku komuniści ogłosili referendum ludowe, które miało m.in. sprawdzić, jakie poparcie ma „nowa władza” w społeczeństwie, oraz miało być próbą sił PPR i partii satelickich z opozycyjnym PSL. Referendum miało stać się ogólnopolskim plebiscytem opowiedzenia się społeczeństwa za komunizmem lub przeciw niemu. Kiedy komuniści ogłosili datę referendum, w społeczeństwie narastało napięcie. Był to stan zbiorowej mobilizacji. Na wiecach, które organizowano w całym kraju, można było usłyszeć okrzyki: „Mikołajczyk, ratuj Polskę”⁷⁶.

⁷² Powiat Sokółów Podlaski..., s. 62.

⁷³ IPN War., sygn. 0255/295, t. 2, k. 2—3, Rozpracowanie obiektowe „W-A-2” dotyczące działalności oddziału „Korwina”, Raport o wszczęciu rozpracowania z 23 marca 1951 r.

⁷⁴ M. KORKUĆ: *Siedem wyroków śmierci dla „Zapory”*. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, nr 1—2 (styczeń—luty), s. 121.

⁷⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Wojewódzki Lubelski (dalej: UWL), sygn. 237, k. 19, Sprawozdanie Starosty Powiatowego ze stanu bezpieczeństwa za styczeń 1946 r.

⁷⁶ M. ZAREMBA: *Wielka trwoga...*, s. 425.

Blok demokratyczny agitował za 3 × tak, WiN opowiadał się za 2 × nie na dwa pierwsze pytania, a obóz narodowy (nacjonalistyczny) ogłosił całkowity bojkot referendum — 3 × nie. Po referendum, mimo że wyniki nie były korzystne dla rządu komunistycznego, władze, zwlekając z podaniem ich do publicznej wiadomości, postanowiły klęskę przekuć w zwycięstwo, ogłaszając, że 68% społeczeństwa poparło drogę, którą wybrali komuniści. Falszowaniem dokumentacji związanej z referendum zajęła się specjalna komórka składająca się z oficerów MGB ZSRR pod dowództwem ppłk. Arona Pałkina, istniejąca przy MBP, która w okresie referendum napisała od nowa 5 994 protokoły i podrobiła 40 tysięcy podpisów⁷⁷. Sytuacja stała się trudna zwłaszcza dla podziemia, część działaczy pozostających w oporze zdała sobie sprawę z bezcelowości dalszej walki. Również komuniści zmienili styl walki z oddziałami podziemia. Zrezygnowano z wielkich operacji prowadzonych przez duże jednostki. MBP 23 lipca 1946 roku wydało rozkaz, który nakazywał w miejsce masowych operacji tworzenie małych Grup Operacyjnych złożonych z funkcjonariuszy UB i żołnierzy WP, którym przypisywano oddział partyzancki. GO miała tropić taki oddział aż do całkowitego rozbicia. Ponadto rozkaz nr 70 zabraniał tworzenia sieci informacyjnej z aresztowanych, złamanych w śledztwie, a zalecał zbudowanie siatki rezydentów w oparciu o informatorów — na 10 gospodarstw we wsi miał być zwerbowany jeden informator⁷⁸.

Tuż przed wyborami komuniści na terenie południowego Podlasia rozlokowali 14. DP, m.in. 45. pp został rozmieszczony na terenie powiatu łukowskiego. Stworzyło to nową sytuację dla żołnierzy podziemia. Z analizy raportów podziemia wynika, że stosunek partyzantów do szeregowych żołnierzy WP był poprawny. Dowództwo AK-WiN w odpowiedzi na wrogą propagandę komunistów, przypisującą faszystowski i bandycki charakter podziemiu, w ulotkach skierowanych do skoszarowanych i indoktrynowanych informowało o rzeczywistych swych celach. Przykładowo w ulotce z powiatu łukowskiego pochodzącej z 1946 roku pisano: „Żołnierze [...] Jesteśmy członkami byłej AK i walczymy o Polskę Demokratyczną [...]. We wsi Czernice gm. Kłoczew pow. Garwolin [...] wzięliśmy do niewoli jednego żołnierza, na skutek prośby został przyjęty do oddziału”⁷⁹. Z raportów podziemia niepodległościowego z terenu Podlasia wyłania się obraz ukazujący antagonizm między żołnierzami WP a funkcjonariuszami UB. Często

⁷⁷ N. PIETROŃ: *Sztuka wygrywania wyborów*. „Karta” 1996, nr 18, s. 121—122; E. KOWALCZYK, K. PAWLICKA: *Działalność Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na m.st. Warszawę (1944—1956)*. Warszawa 2011, s. 100. W tym miejscu warto wspomnieć, że oficerowie MGB z ppłk. Aronem Pałkinem na czele przebywali w Polsce od 25 czerwca do 27 sierpnia 1946 roku, a więc do momentu przekazania społeczeństwu informacji o triumfalnym zwycięstwie komunistów w referendum.

⁷⁸ CAW, sygn. IV 501 1/A 215, Rozkaz nr 70 z 23 lipca 1946 r. sygnowany przez ministra Stanisława Radkiewicza; APL, Akta AK-WiN spis II, t. 94, k. 46.

⁷⁹ R. WNUK: *Lubelski Okręg...*, s. 170.

można w nich znaleźć wzmianki o bójkach między żołnierzami a funkcjonariuszami UB, wyrazach poparcia przez szeregowych WP dla AK i śpiewaniu pieśni akowskich⁸⁰.

Kolejną próbą sił dla komunistów i podziemia niepodległościowego na Podlasiu miały być wybory do Sejmu 19 stycznia 1947 roku. Liczyły się tylko dwie listy: Demokratyczny Blok Wyborczy zdominowany przez PPR i reprezentujące opozycję legalną Mikołajczykowski PSL. Podziemie antykomunistyczne skupione przy WiN prowadziło agitację szeptaną na rzecz PSL Stanisława Mikołajczyka. Przed wyborami terror sięgnął zenitu. Nastąpiły masowe aresztowania i rozbijanie struktur podziemia, m.in. pod koniec grudnia 1946 roku w Sopocie został aresztowany komendant Obwodu Biała Podlaska Leonard Donicz „Świt”⁸¹, natomiast przebywający z nim Stefan Wyrzykowski „Zenon” ostrzeliwując się, zdołał wydostać się z otoczonego przez MO i UB domu.

Wskutek różnych fałszerskich zabiegów władzy komunistycznej wybory do parlamentu zostały sfałszowane. Blok Demokratyczny zdobył większość mandatów. Dalsze trwanie w konspiracji dla wielu traciło sens. 22 lutego 1947 roku parlament uchwalił ustawę amnestyjną. Komendant Okręgu Lublin Wilhelm Szczepankiewicz, odcięty od krajowego kierownictwa, po naradzie z inspektorami (m.in. z inspektorem białskim kpt. Pawłem Łaszkiwiczem „Rawiczem”) podjął decyzję o ujawnieniu się. Na Południowym Podlasiu ujawniło się: z Obwodu Sokołów — 333 osoby, w tym 104 z AK i WiN, co stanowiło 31% ogółu⁸², z Obwodu Łuków — 833 członków podziemia⁸³, z Obwodu Radzyń Podlaski — 1 280 osób, z tego 48 z AK i 490 z WiN, co stanowiło 42% ogółu⁸⁴, z Obwodu Biała Podlaska — ujawniło się 560 żołnierzy WiN⁸⁵, z Obwodu Siedlce — 1 532 osoby, w tym 587 żołnierzy WiN, co stanowiło 38% ogółu⁸⁶, z Obwodu Węgrów — 156 żołnierzy WiN⁸⁷ i z Obwodu Garwolin wchodzącego do Inspektoratu Puławy — ujawniło się 1 008 ludzi, w tym oddział ppor. Wacława Kuchnio „Spokojnego”⁸⁸. „Kręgosłup” podziemia zbrojnego

⁸⁰ H. PAJĄK: *Zbrodnie UB-NKWD*. Lublin 1991, s. 54.

⁸¹ J. SROKA: *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” Inspektorat Rejonowy „Północ” (Biała Podlaska) 1945—1947. Zarys działalności*. W: *Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość Okręgu Lublin*. Biała Podlaska 1994, s. 103.

⁸² IPN War., sygn. 0203/4535, t. 1, k. 41, Raport kierownika WUBP w Warszawie z akcji ujawnienia się elementów bandyckich i członków nielegalnego podziemia za okres od dnia 25 lutego do dnia 25 kwietnia 1947 r., 2 maja 1947 r.

⁸³ APL, sygn. 11/V/42, Akta KP PPR, k. 141—172.

⁸⁴ CAW (obecnie zbiory IPN War.), sygn. 1580/75/572, k. 58, Akta 3 Brygady KBW.

⁸⁵ W. CHARCZUK: *Walka polityczna...*, s. 226.

⁸⁶ K. KRAJEWSKI, T. ŁABUSZEWSKI: *Podziemie niepodległościowe w powiecie Siedlce...*, s. 170.

⁸⁷ T. SWAT: *Podziemie antykomunistyczne w Węgrowkiem. Działalność aparatu terroru i represji*. W: *Węgrów...*, s. 95—105.

⁸⁸ L. PIETRZAK: *Antykomunistyczne podziemie zbrojne...*, s. 240.

na południowym Podlasiu został nadwyrężony — na mocy amnestii ujawniło się w sumie 5 702 członków podziemia zbrojnego⁸⁹.

Nadal w podziemiu funkcjonowały oddziały podporządkowane Władysławowi Łukasiukowi „Młotowi”, a także patrol Romana Dawickiego „Lonty”. Aby przekonać społeczeństwo podlaskie i ludzi tkwiących w podziemiu do wyjścia z „lasu”, w wioskach południowego Podlasia pojawiły się Grupy Ochronno-Propagandowe złożone z żołnierzy KBW, funkcjonariuszy MO i UB. By dotrzeć do jak największej liczby mieszkańców GAP, zostały podzielone na Komórki Agitacyjno-Propagandowe liczące od 20 do 25 osób, natomiast w gminach tworzono Grupy Pogotowia liczące po 10 funkcjonariuszy MO, ORMO i „demokratów”⁹⁰. O skali aktywności GAP na terenie południowego Podlasia świadczą dane, m.in. od 8 do 23 marca 1947 roku przeprowadzono 500 wieców propagujących akt amnestyjny, w których udział wzięło 50 tysięcy ludzi⁹¹; tylko w Okręgu nr 18 (obejmującym powiaty: Siedlce, Łuków i Biała Podlaska) przebywało 1 500 żołnierzy, którzy zostali podzieleni na 50 Grup Ochronno-Propagandowych, które otrzymały wsparcie ze strony UB i MO⁹².

Drugim — obok poakowskiego — najsilniejszym odłamem podziemia związanego z walką o suwerenną Polskę były Narodowe Siły Zbrojne (NSZ). Po zajęciu Podlasia przez Armię Czerwoną struktury terenowe NSZ na Podlasiu zostały podporządkowane dowództwu Okręgu Lubelskiego NSZ. Już tydzień po zdobyciu Siedlec przez czerwonoarmistów, 9 sierpnia 1944 roku p.o. komendanta Okręgu XII NSZ-AK mjr Szczepan Piszczek „Tomasz” przedstawił nowy skład KO⁹³. Wobec animozji w łonie podlaskiego Obozu Narodowego między NSZ-AK i NSZ-ONR (ZJ), które wpłynęły na słabe wyniki umacniania terenowych struktur podlaskich narodowców, mjr Piszczek we wrześniu 1944 roku przekazał swoją funkcję komendanta kpt. Kazimierzowi Koźmie „Bacy”⁹⁴. Istotną przeszkodą w montowaniu struktur konspiracyjnych ON na Podlasiu były aresztowania przez NKWD aktywnych oficerów sztabu XII KO NSZ „Podlasie”, np. kpt. Bolesława Sienkiewicza, por. Karola Sęka, czy zranienie w czasie ucieczki z kotła zastawionego przy

⁸⁹ IPN War., sygn. 0203/4535, t. 1, k. 41, Raport kierownika WUBP w Warszawie z akcji ujawnienia się elementów bandyckich i członków nielegalnego podziemia za okres od dnia 25 lutego do dnia 25 kwietnia 1947 r.; APL, sygn. 11/V/42, k. 141—172, Akta KP PPR; d. CAW (obecnie zbiory IPN War.), sygn. 1580/75/572, k. 58, Akta 3 Brygady KBW; IPN War., sygn. 036/12, k. 80—98, PUBP Radzyń Podlaski; W. CHARCZUK: *Walka polityczna na Południowym Podlasiu i Wschodnim Mazowszu w latach 1944—1956...*, s. 226, 263; K. KRAJEWSKI, T. ŁABUSZEWSKI: *Podziemie niepodległościowe w powiecie Siedlce...*, s. 170.

⁹⁰ IPN War., sygn. 578/597, k. 12, Dziennik działań bojowych WBW Lublin.

⁹¹ Ibidem.

⁹² F. GRZYCIUK: *Wybory do Sejmu Ustawodawczego 1947 r. w Okręgu nr 18 (Siedlce)*. „Rocznik Bialskopodlaski” 2003, t. 11, s. 153—155.

⁹³ W. CHARCZUK: *Formacje zbrojne...*, s. 138 i nast.

⁹⁴ M. ZABORSKI: *Okręg Lubelski Narodowych Sił Zbrojnych...*, s. 213.

ul. ks. Skorupki por. Mariana Krasuskiego, któremu udało się szczęśliwie uciec i wyleczyć ranę w Śmiarach⁹⁵. 12 października 1944 roku został aresztowany przez NKWD delegat RP Zygmunt Chrzanowski, który następnie, skazany przez Radziecki Sąd Wojenny, został w 1945 roku zamordowany. Drugą dotkliwą stratą podlaskich narodowców było aresztowanie 22 sierpnia 1944 roku na polecenie komendanta powiatowego MO Bolesława Drabika *vel* Klonowieckiego st. sierż. Stefana Kosobudzkiego „Mrocza”, szefa PAS na miasto Siedlce, którego potem w sposób skrytobójczy zamordowano⁹⁶.

Niepowodzenia mjr. Piszczka i jego następcy Kazimierza Koźmy „Bacy” sprawiły, że na polu walki o przejęcie dowództwa nad podlaskimi narodowcami pozostał ppłk Stanisław Miodoński „Sokół”, któremu udało się na nowo odtworzyć strukturę XII Komendy Okręgu NSZ „Podlasie”. Mimo że był przeciwny akcji scaleniowej struktur narodowych z AK, nawiązał kontakt z komendantem Podokręgu AK Wschód „Białowieża” ppłk. Lucjanem Szymańskim „Janczarem”, co przybliżyło proces scaleniowy oddziałów NSZ z AK na terenie powiatów węgrowskiego i sokołowskiego⁹⁷. W celu zdynamizowania działań okręgu Stanisław Miodoński nawiązał kontakty z Komendą Ziemi Wschodnich w Lublinie. W związku z tym na kolonii Radomyśl koło Dziewul (powiat siedlecki) 5 maja 1945 roku odbyło się spotkanie dowódców dwóch frakcji pretendujących do objęcia dowództwa nad podlaskim Obozem Narodowym: NSZ-AK, NSZ-ZJ i przedstawiciele AK — w sumie około 10 osób⁹⁸. W spotkaniu wzięli udział m.in. kpt. Jan Morawiec „Rębacz”, mjr Zygmunt Roguski „Perkuła” (z KZW), mjr Józef Rychlewski „Ignacy”, „Świt”, kpt. Leon Klencner „Jan”, pełniący funkcję komendanta powiatu NSZ Siedlce, Jerzy Wojtkowski „Drzazga” i Marian Krasuski „Marian”⁹⁹. W ramach włączenia pod lubelski Okręg NSZ, Okręg Podlaski został politycznie podporządkowany Tymczasowej Narodowej Radzie Politycznej Ziemi Wschodnich, z prezesem Bernardem Bucholcem „Wiktorem” z Siedlec¹⁰⁰. Zmieniono także numerację okręgu — z XII na XVII. Jednocześnie doszło do sporów w dowództwie w sprawie kandydata na stanowisko komendanta okręgu. Wobec negatywnego stosunku dowództwa KZW w Lublinie do ppłk. Stanisława Miodońskiego „Sokoła”, nowym KO został

⁹⁵ Relacja złożona autorowi przez Zygmunta GOŁAWSKIEGO w dniu 15 czerwca 2012 roku.

⁹⁶ K. KRAJEWSKI, T. ŁABUSZEWSKI: *Podziemie niepodległościowe w powiecie Siedlce...*, s. 71.

⁹⁷ M. BECHTA: „...między Bolszewią a Niemcami”. *Konspiracja polityczna i wojskowa Polskiego Obozu Narodowego na Podlasiu w latach 1939—1952*. Warszawa 2008, s. 276.

⁹⁸ Protokół przesłuchania Józefa Nowaka „Raślaw” z 23 lipca 1945 r. „Szaniec. Niezależny Biuletyn Kombatanów NSZ” (Gdańsk) 1993, nr 8, s. 7.

⁹⁹ J. PAWLAK: *Druga konspiracja*. Cz. VI. „Tygodnik Siedlecki” 1994, nr 40, s. 18.

¹⁰⁰ M. ZABORSKI: *Komenda Ziemi Wschodnich (KZW) i Tymczasowa Narodowa Rada Polityczna Ziemi Wschodnich (TNRP ZW) Narodowych Sił Zbrojnych w latach (1944—1945). Zarys problematyki*. W: *NSZ na Podlasiu w walce z systemem komunistycznym w latach 1944—1952*. Red. M. BECHTA, L. ŻEBROWSKI. T. 2. Siedlce 1998, s. 140.

Zygmunt Roguski „Perkuła”, mianowany przez KZW w Lublinie 10 czerwca 1945 roku¹⁰¹.

Zrażony takim obrotem sprawy ppłk Stanisław Miodoński podjął próbę stworzenia struktur konkurencyjnej komendy pod dawnym numerem XII, która podlegałaby gen. Zygmuntowi Broniewskiemu, związanemu z odłamek NSZ-ONR. W celu podporządkowania terenu, Miodoński spotkał się w Platerowie z przedstawicielami organizacji „Miecz i Pług” w celu koordynacji wspólnej akcji antykomunistycznej (m.in. na terenie powiatu siedleckiego i terenu nadburzańskiego funkcjonowały patrole MiP dowodzone przez Zygmunta Borutę „Lubicz” Krzeczowski i Kazimierza Walaskę „Komara”, podległe Kazimierzowi Hofmanowi „Hotelowi”¹⁰²). Po nieudanej próbie podporządkowania terenu ppłk S. Miodoński zdał raport Inspektorowi NSZ-ONR Obszaru Wschód kpt. Mirosławowi Ostromęczkiemu, w którym omówił sprawę konfliktu z XVII KO i poprosił o przeniesienie na inny teren, poza Podlasie. Po nim funkcję KO NSZ-ONR objął kpt. Leon Klencner „Jan Zawisza”¹⁰³, ale z powodu braku kontaktów z Komendą Główną i rozpadu struktur NSZ-ONR w terenie Klencner, nie widząc perspektyw na stworzenie KO NSZ z ramienia ONR (ZJ), korzystając z amnestii sierpniowej, ujawnił się w Warszawie¹⁰⁴. Natomiast zwolennicy konkurencyjnej komendy NSZ-NZW spotkali się w czerwcu 1945 roku w Borkach Kosach (powiat siedlecki) u Jana Zdanowskiego „Żółwia”, gdzie mjr Zygmunt Roguski „Perkuła” poinformował zebranych, że kandydatura „Sokoła” na stanowisko KO została odrzucona przez KZW w Lublinie. Nowym komendantem został „Perkuła” i dokonano skompletowania składu komendy. Na zebraniu postanowiono wydawać „Komunikaty” i zorganizować punkt radiowy w Lucynowie. Za tę działalność był odpowiedzialny por. Jerzy Iciaszek „Wiktor”. „Komunikaty” były redagowane na podstawie prowadzonego nasłuchu audycji polskich z Londynu, za który odpowiedzialna była siostra „Wiktora” Maria, następnie redagowano je i powielano w budynku „Wiktora” w Siedlcach przy ul. Cmentarnej 6. Pismo było dostarczane do punktu mieszającego się u „Żółwia” w Borkach Kosach (12 egzemplarzy)¹⁰⁵. Po dekonspiracji, tuż przed wydaniem drugiego numeru, punkt kolportażu mieszczący się w domu Jana Zdanowskiego został wykryty przez

¹⁰¹ IPN War., sygn. 1508/4239, M. CZAPLIŃSKI: *Działalność Okręgu XII/XVII/ Podlaskiego NSZ Siedlce oraz Okręgu III /XVI/ NSZ Lublin — rozpracowywanie i likwidacja obu okręgów w latach 1944—1947*. Legionowo 1988 (maszynopis pracy dyplomowej obronionej w Wyższej Szkole Oficerskiej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych im. Feliksa Dzierżyńskiego), s. 29.

¹⁰² IPN War., sygn. 2241/7, Relacja nr 54 Stanisława Bednarza o pracy w organach SB powiatu Siedlce lata 1945—47, s. 39.

¹⁰³ IPN War., sygn. 0203/4175, k. 6, Wyciąg z zeznań aresztowanego Ostromęczkiego Mirosława „Mirski” z 5 października 1945 r.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ IPN War., sygn. 0201/121, t. 1, k. 58, Protokół przesłuchania podejrzanego Wiktora Iciaszka z 22 sierpnia 1947 r.

UB. Sam Jan Zdanowski mimo rany odniesionej w trakcie ostrzału ze stanowiska ogniowego usytuowanego w stodole u Marii Borkowskiej zdołał uciec. Natomiast pismo „Komunikaty” było rozprowadzane z Lucynowa przez zakonspirowanych członków NSZ¹⁰⁶.

Poważnym ciosem dla działalności narodowego podziemia na południowym Podlasiu był wydany przez Radę Ministrów 2 sierpnia 1945 roku dekret o amnestii. Proces rozładowywania oddziałów leśnych obozu narodowego był prowadzony przez Tadeusza Macińskiego „Prusa”, szefa Wydziału Organizacyjnego ZG SN. Z jego rozkazu do Siedlec przybył Jan Radożycki „Owczarek” w celu nawiązania kontaktu z podziemiem narodowym¹⁰⁷. Podobne zabiegi mające na celu ujawnienie się narodowego podziemia na terenie powiatu węgrowskiego poczynił stołeczny SN. Na teren powiatu węgrowskiego przybył delegat Zarządu Stołecznego SN z Warszawy Zbigniew Romer „Zbyszek”¹⁰⁸.

Zarówno konspiracja poakowska, jak i narodowa starały się przejąć inicjatywę i zdominować całe podziemie na Podlasiu. W przypadku AK-DSZ przekonanie o konieczności jej dalszego przywództwa opierało się na tym, iż jedynie ona posiadała mandat Rządu RP na Uchodźstwie. Natomiast aspiracje formacji zbrojnych Obozu Narodowego opierały się na polityce antykomunistycznej. Wiosną 1945 roku w dowództwie NSZ dominowało przekonanie, że dotychczasowa polityka AK, zbudowana na założeniu, że „ZSRR jest sojusznikiem naszych sojuszników”, była błędna politycznie, co zdyskwalifikowało ją jako „przywódcę” krajowej konspiracji. Tym samym przekonanie narodowców o tym, że są jedyną siłą polityczną realnie oceniającą sytuację w Polsce i na arenie międzynarodowej, utwierdziło ich w dalszych dążeniach do objęcia przywództwa w całym podziemiu.

Rozdźwięk wśród podlaskich narodowców wywołały dwa czynniki: wydanie *Instrukcji dla Ruchu Oporu* w styczniu 1945 roku przez komendanta Okręgu Lubelskiego AK ppłk. Franciszka Żaka-Żaczkowskiego „Wira”, który zabraniał inspektorom i komendantom obwodów wchodzić w odrębne kontakty z grupami zbrojnymi lub politycznymi, niezgłaszającymi akcesu do scalenia z AK, oraz pojawienie się w komunistycznej „Gazecie Lubelskiej” z 4 października 1945 roku proklamacji podpisanej przez lubelskich liderów SN: Jana Skibińskiego i Adama Majewskiego, potępiającej NSZ i nakazującej żołnierzom podziemia złożenie broni i zakończenie konspiracji¹⁰⁹. W takich warunkach poszczególne jednostki konspiracyjne obumierały, odizolowane od innych struktur i pozbawione kontaktu

¹⁰⁶ Relacja złożona autorowi przez Stanisława BORKOWSKIEGO w dniu 2 marca 2011 roku.

¹⁰⁷ J. RADOŻYCKI: *Przeżyłem, aby dać świadectwo prawdzie*. „Nasz Dziennik” z 14–16 kwietnia 2001.

¹⁰⁸ IPN War., sygn. 0207/5025, cz. I, k. 6, Protokół przesłuchania Zygmunta Dębskiego z 30 października 1950 r.

¹⁰⁹ IPN Lub., sygn. 0136/245, k. 33–34, Charakterystyka nielegalnej organizacji „Stronnictwo Narodowe” Okręg Lublin (1944–1947).

z dowództwem, wchodziły na drogę bandytyzmu. Brutalizacja zachowań i radykalizacja poglądów politycznych, postrzeganie panującej sytuacji w kolorach czarno-białych (czarny to komuniści i Żydzi) sprzyjały „zakażeniu” bandytyzmem członków konspiracji antykomunistycznej. Praktycznie każdy dowódca był sobie komendantem, trudno więc było mówić o utrzymaniu dyscypliny wojskowej. Dowódcy oddziałów leśnych byli bardziej radykalni, wręcz fanatyczni w swych poglądach. Często apodyktyczni, o małej wrażliwości, nawykli do rozstrzygania wielu problemów przy użyciu siły¹¹⁰.

Na trenie pasa nadbużańskiego działał aktywnie oddział NSZ ppor. Stanisława Machnika „Okonia” i ppor. Józefa Posiadały „Strąka”¹¹¹. Przybierające na sile obławy, które często przechodziły w pacyfikacje wsi nad Bugiem prowadzone przez KBW, jednostki „ludowego” WP, zmusiły oddziały partyzanckie do podjęcia ściślejszego współdziałania. Tak m.in. było w przypadku oddziału „Okonia”, który nawiązał kontakt z oddziałem MiP Henryka Rosłana „Wilka”. Plany wspólnych działań zostały pokrzyżowane przez oddziały 2PP „ludowego” WP z Siedlec. W trakcie osłony odwrotu oddziału ranny został Zdzisław Laszuk „Ludwik”, który został schwytyany przez żołnierzy i skatowany, w wyniku czego poniósł śmierć¹¹². Po ujawnieniu się „Okonia” dowództwo objął st. sierż. Władysław Kwieciński „Szpak”, który po ujawnieniu i zdaniu broni w PUBP Siedlce otrzymał propozycję objęcia stanowiska komendanta posterunku MO w Sarnakach. Była to celowa akcja PUBP, aby przez milicjantów z NSZ-owskim rodowodem doprowadzić do rozbicia lokalnej konspiracji niepodległościowej¹¹³.

Na przełomie 1945 i 1946 roku grupa oficerów podjęła próbę odbudowania XII KO NSZ. Zadania podjął się kpt. Karol Sęk „Jakub”, który nawiązał kontakt z ppor. Stanisławem Oknińskim „Zychem” i polecił mu reaktywowanie siedleckiej grupy PAS. Próba odbudowy struktur w terenie nie powiodła się. Cały Okręg XII NSZ „Podlasie” opierał się na trzech oddziałach PAS. Oddział I pod krypt. „Topór I”, którym dowodził ppor. Stanisław Okniński „Zych”, potem sierż. Henryk Matlakowski „Walek”, operował na obszarze Siedlec. Na terenie granicy powiatów siedleckiego i łukowskiego utworzono oddział „Topór II” pod dowództwem sierż. Franciszka Krasuckiego „Wieniawy”. Z oddziału Władysława Maliszewskiego „Władka”, który operował na terenie Kosowa Lackiego (powiat sokołowski), utworzono oddział PAS „Topór III”. W sumie oddziały liczyły 60 ludzi¹¹⁴. Mimo nielicznej obsady patrole

¹¹⁰ Szerzej zob.: M. ZAREMBA: *Wielka trwoga...*, s. 343—353.

¹¹¹ J.W. NOWOSIELSKI: *Dруга konspiracja w okolicach Sarnak (1944—1952)*. W: *Narodowe Siły Zbrojne na Podlasiu. Dokumenty, opracowania, wspomnienia*. Red. M. BECHTA, L. ŻEBROWSKI. T. 3. Biała Podlaska 2003, s. 206—207.

¹¹² Ibidem, s. 314—316.

¹¹³ IPN War., sygn. 0206/160, t. 2, k. 121, Sprawozdania PUBP Siedlce za lata 1944—1950, sprawka zastępcy PUBP w Siedlcach Piotra Stelmaszuka z 20 stycznia 1946 r.

¹¹⁴ W. CHARCZUK: *Formacje zbrojne...*, s. 190.

PAS podległe Stanisławowi Oknińskiemu „Zychowi” w 1946 roku wykazały zwiększoną aktywność, m.in. w zwalczaniu szabru.

Szaber był wynikiem chaosu, jaki zapanował na terenie południowego Podlasia po 1944 roku. Osłabiająca więzi społeczne bieda często determinowała ludzi do tego typu zachowań i postaw. Stąd też wzbogacenie się w czasie szabru przynosiło radość, traktowano to bowiem jak cudowną odmianę losu, ale wiązało się to również ze strachem. Dlatego, aby zmniejszyć skalę tego haniebnego z punktu moralnego procederu, niektóre patrole podziemia rozpoczęły działalność od wymierzenia sprawiedliwości „hienom cmentarnym” z okolic Treblinki, które profanowały masowe groby Żydów — ofiar obozu śmierci. Przykładowo chłostą ukarano poszukiwaczy złota z wioski Wólka Okrąglik. W nocy od 4 do 6 lutego 1946 roku żołnierze z oddziału „Wiktora” i „Młota” patrolowali obszar wokół obozu. Wspólnie 8 lutego 1946 roku przeprowadzili akcję przeciwko bandytom ze wsi Żochy, rekwirując pistolet i 36 tysięcy złotych¹¹⁵. Polacy rabowali groby swoich rodaków, co na wiele kolejnych lat okryło okoliczne wsie wstydem, o którym mieszkańcy nie chcieli mówić. Następne uderzenia patrole Pogotowia Akcji Specjalnej skierowały na kasy, wagony pocztowe w celu zdobycia większych sum pieniędzy potrzebnych do utrzymania stałej siatki konspiracyjnej oraz zakupu broni. Udane akcje zostały przeprowadzone na stacji kolejowej w Podnieśnie¹¹⁶, na Kasę Stefczyka w Siedlcach¹¹⁷, na kasjera kolejowego oraz ambulans pocztowy na moście kolejowym nad Liwcem¹¹⁸.

W 1946 roku patrole PAS dokonały rekwizycji pieniędzy na sumę 2,5 miliona złotych¹¹⁹, w 1947 roku na sumę 350 050 złotych¹²⁰. W sumie oddziały PAS przeprowadziły w latach 1946—1947 akcje ekspropriacyjne na sumę 2 850 050 złotych. Do tego trzeba doliczyć około 14 milionów złotych¹²¹ rekwizycji pieniądza-

¹¹⁵ K. KRAJEWSKI, T. ŁABUSZEWSKI: „Łupaszką”, „Młot”, „Huzar”. *Działalność 5 i 6 Brygady Wileńskiej AK (1944—1952)*. Warszawa 2002, s. 254—255.

¹¹⁶ IPN Lub., sygn. 18/831, k. 19, Protokół przesłuchania podejrzanego Henryka Matlakowskiego z 14 lipca 1948 r.

¹¹⁷ IPN War., sygn. 0203/4193, k. 61, Protokół przesłuchania podejrzanego Janusza Olko z 1 lutego 1950 r.

¹¹⁸ IPN Lub., sygn. 18/831, k. 19 i nast., Protokół przesłuchania podejrzanego Henryka Matlakowskiego z 14 lipca 1948 r.

¹¹⁹ W. CHARCZUK: *Formacje zbrojne...*, s. 236.

¹²⁰ Ibidem, s. 238—245.

¹²¹ Tylko na terenie powiatu siedleckiego w latach 1944—1948 podziemie poakowskie dokonało akcji ekspropriacyjnych na sumę około 2 milionów złotych. Obliczenia autora na podstawie: K. KRAJEWSKI: *Kalendarium ważniejszych działań zbrojnych podziemia niepodległościowego na terenie powiatu Siedlce (X 1944—XII 1954)*. W: *Powiat Siedlce...*, s. 225—284; na terenie powiatu sokołowskiego podziemie dokonało rekwizycji na sumę około 4 900 000 złotych. Obliczenia autora na podstawie: K. KRAJEWSKI: *Akcje podziemia niepodległościowego na terenie powiatu Sokołów Podlaski w latach 1944—1952*. W: *Powiat Sokołów Podlaski. Materiały z sesji naukowej...*, s. 257—307; na terenie powiatu węgrowskiego tylko w 1947 roku szwadrony ppor. Antoniego Borowika „Lech” i Waleriana Nowackiego „Bartosz” dokonały akcji na sumę około 900 tysięcy złotych — obliczenia

nych dokonanych przez podziemie poakowskie (1944—1948), co daje sumę około 17 milionów złotych¹²². Warto podkreślić, że przytoczona kwota odzwierciedla rekwizycje pieniężne, do tego trzeba dodać rekwizycje w towarze (żywność, materiały tekstylne, spirytus), co da sumę w przedziale 50—70 milionów złotych. Jak na owe czasy była to pokaźna kwota. Dla przykładu wóz chłopski według urzędowego cennika w 1946 roku kosztował 18 tysięcy złotych, koń roboczy — 56 422 złote, cena 1 metra żyta wahała się w granicach 700—800 złotych¹²³, chleb żytni 1 kg — 17 złotych, masło 1 kg — 500 złotych, buty z cholewami — 11 250 złotych, pług — 2 211 złotych¹²⁴. Działalność podziemia zbrojnego na południowym Podlasiu przyczyniła się w dużym stopniu do destabilizacji urzędów i instytucji państwowych. Warto podkreślić, że pieniądze zarekwirowane przez podziemie tylko w pewnym stopniu były przeznaczane na potrzeby żołnierzy, natomiast sporą ich część przywłaszczano sobie jako zwykły rabunek, kradzież. Za sumy, które padły łupem patroli PAS, można było przy ówczesnych kosztach wyposażyć dwie dywizje piechoty.

Ponownym wstrząsem dla podlaskich narodowców była obowiązująca od 22 lutego do 25 kwietnia 1947 roku amnestia, która doprowadziła do częściowego ujawnienia się struktur terenowych NSZ na Podlasiu. Przykładowo w powiecie łukowskim ujawniło się 21 żołnierzy, w powiecie radzyńskim — 26, w tym m.in. drużyna Stanisława Niewęgłowskiego „Podbięty”¹²⁵. Mniej osób ujawniło się na terenie powiatu sokołowskiego — tylko trzech żołnierzy NSZ¹²⁶. W skali południowego Podlasia można szacować, że z amnestii lutowej z 1947 roku skorzystało około 100 żołnierzy NSZ¹²⁷. Niektórzy z nich zakamuflowali się w drużynach konduktorskich na stacji PKP Siedlce i w Służbie Ochrony Kolei, m.in. Kazimierz Peryt, Eugeniusz Chromiński, Tadeusz Nowosielski, Edward Jastrzębski (strażnicy SOK)¹²⁸, natomiast

na podstawie T. SWAT: *Dzieje miasta i regionu w okresie stalinizacji życia w Polce (1947—1956)*. W: *Węgrów...*, s. 101—103.

¹²² Obliczenia autora. Przyjąłem średnio na podstawie obliczeń powiatu siedleckiego i sokołowskiego, że w pozostałych powiatach na Podlasiu podziemie niepodległościowe dokonało rekwizycji na sumę około 2 milionów złotych.

¹²³ „Rocznik Statystyczny 1947”. Warszawa 1947, s. 129—131.

¹²⁴ Ibidem, s. 129—130.

¹²⁵ IPN War., sygn. 1508/4239; M. CZAPLIŃSKI: *Działalność Okręgu XII/XVIII/ Podlaskiego NSZ Siedlce oraz Okręgu III /XVI/ NSZ Lublin — rozpracowywanie i likwidacja obu okręgów w latach 1944—1947*. Legionowo 1988 (praca dyplomowa obroniona w Wyższej Szkole Oficerskiej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych im. Feliksa Dzierżyńskiego), s. 82.

¹²⁶ IPN War., sygn. 0203/4535, t. 1, k. 41, Raport kierownika WUBP w Warszawie z akcji ujawnienia się elementów bandyckich i członków nielegalnego podziemia za okres od dn. 25 lutego do dn. 25 kwietnia 1947 r.

¹²⁷ Obliczenia autora.

¹²⁸ IPN War., sygn. 0255/266, cz. 1, k. 3, PUBP Siedlce, Sprawa agencyjno-sledcza nr 20/53 kryp. „Rzeka”.

Marian Chromiński¹²⁹ (żołnierz NSZ pod dowództwem Hieronima Wyczółkowskiego „Pawia”) i Marian Zdanowski z Borków Kosów, członek oddziału NSZ pod dowództwem Czesława Ługowskiego „Kobusa”, pracowali na stanowiskach konduktorów PKP¹³⁰.

Wielu dowódców krytycznie oceniało intencje strony komunistycznej, nie miało zaufania do amnestii i zdecydowanie opowiadało się za kontynuowaniem walki z komunistami. Tragicznie dla partyzantów z NSZ zakończyła się akcja na Okręgowej Spółdzielnię Spożywców „Społem” w Siedlcach 4 czerwca 1947 roku. W jej trakcie zdobyto 117 tysięcy złotych, ale w starciu z konwojentami został ranny Jan Osiał „Szatan”, który w nieludzkim śledztwie wyjawiał punkty i skrzynki kontaktowe. Część partyzantów została aresztowana przez UB, niektórzy musieli uciekać „do lasu”. W obławie w rejonie wsi Mroczyki, Śmiary, Daćbogi w ręce funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa wpadł zastępca Franciszka Krasuckiego „Wieniawy” — plut. Andrzej Jastrzębski „Mewa”, przejęto również magazyn broni¹³¹.

Po rozbiciu placówek PAS „Topór I” i „Topór II” na placu boju pozostał oddział „Wiąz” utworzony 16 kwietnia 1947 roku z żołnierzy z rozbitych oddziałów „Topór I” i „Topór II”. Oddział „Wiąz” tworzyli: kpr. Antoni Makarski, Mieczysław Osiał, Marian Kordys, Ryszard Mikołajczuk i czterech żołnierzy z oddziału Stanisława Wierchuckiego¹³², który w czerwcu 1947 roku ograniczył swoją działalność do akcji zaopatrzenia zaplanowanych na spółdzielnie w Domanicach i Olszycu.

W połowie 1947 roku dalsze działanie w konspiracji antykomunistycznej wydawało się nie mieć racjonalnych podstaw. Sytuacja w kraju nie pozostawiała wielu złudzeń i nadziei. Oddział „Wiąz” funkcjonował od 6 czerwca do 30 września 1947 roku, kiedy to wobec braku łączności z dowództwem okręgu został rozwiązany.

Ważną rolę w utrzymywaniu oporu przeciwko władzy komunistycznej na południowym Podlasiu odegrał Kościół katolicki. W latach 1944—1947 komuniści przyjęli taktykę przypodobania się hierarchii kościelnej. Mimo pozytywnych działań ze strony „nowej” władzy środowiska kościelne przenikał lęk przed nowym. Księża w nabożeństwach kościelnych nawoływali wiernych, by strzegli świętości i honoru polskiej rodziny, która nie może paść ofiarą żadnej rewolucji¹³³. Po zerwaniu przez komunistów we wrześniu 1945 roku konkordatu ze Stolicą Apostolską, co było odbierane jako pierwszy etap wprowadzenia modelu bolszewickiego, duchowieństwo potępiło ten czyn. Księża na ambonach negatywnie wypowiadali się na temat zerwania konkordatu, często wzywali wiernych do modlitwy za prześladowanych

¹²⁹ Ibidem, k. 17, Streszczenie materiału oraz plan dalszych operacyjnych przedsięwzięć w sprawie Peryt Kazimierza i innych, Siedlce, dn. 5 maja 1953 r.

¹³⁰ Ibidem, k. 2, Doniesienie agenturalne „Misztuk”, Siedlce, dn. 3 marca 1953 r.

¹³¹ IPN War., sygn. 0206/160, t. 2, k. 192, Akta PUBP w Siedlcach, depeza z 10 czerwca 1947 r. do naczelnika Wydziału II WUBP w Lublinie.

¹³² W. CHARCZUK: *Formacje zbrojne...*, s. 238.

¹³³ *Komunikaty konferencji Episkopatu Polski 1945—2000*. Red. J. ŻARYN. Poznań 2006, s. 49.

członków podziemia antykomunistycznego. W dokumentach wytworzonych przez podziemie znaleźć można przykłady pozytywnej reakcji przedstawicieli Kościoła wobec podziemia niepodległościowego na południowym Podlasiu. Na terenie Inspektoratu Biała Podlaska AK-WiN w raporcie wywiadowczym podziemia poakowskiego donoszono: „Biskup podlaski Sokołowski zakazał poufnie wszystkim księżom wchodzić w skład zarządów i rad nadzorczych wszelkiego rodzaju spółdzielni, jako wylegarni komunizmu. Podjęcie przez duchowieństwo otwartej walki z komuną mocno podniosło na duchu, nam zaś przybył poważny sprzymierzeniec”¹³⁴. Poza tym wielu księży aktywnie uczestniczyło w konspiracji AK-WiN, m.in. zakonnicy z klasztoru O.O. Paulinów z Leśnej Podlaskiej sprawowali opiekę duszpasterską nad oddziałem partyzanckim Stefana Wyrzykowskiego „Zenona” oraz udzielali schronienia partyzantom, przyjmowali rannych, udzielali pomocy medycznej¹³⁵.

Poruszając problem konspiracji antykomunistycznej na południowym Podlasiu po 1944 roku, nie sposób pominąć kwestii stosunków polsko-ukraińskich. Szczególnie problem ten dotyczył powiatów białkopodlaskiego i włodawskiego. Strach wywołany dokonanymi przez Ukraińców rzeziąmi Polaków na Wołyniu w latach 1943—1945 przeniósł się na tereny powiatów wschodnich województwa lubelskiego. Obie strony paliły sobie nawzajem wsie, bez litości mordowały ludność cywilną. Poza wzajemną nienawiścią podejmowano również próby współpracy w walce z komunistami. Według raportów opracowanych przez Służbę Bezpieczeństwa OUN, PUBP w tych powiatach były zdominowane w większości przez Ukraińców, np. w PUBP Włodawa we wrześniu 1945 roku na 65 zatrudnionych pracowników 60 było Ukraińcami¹³⁶. Co ciekawe, z SB OUN współpracowały posterunki MO na terenie powiatu Biała Podlaska, m.in. oficer MO Bazyli Paradyszczuk był cennym informatorem SB OUN¹³⁷. Dzięki jego informacjom Ukraińcy mieli dokładny wgląd w obsadę posterunków MO na terenie powiatu bialskiego.

Oddziały podziemia antykomunistycznego działające na terenie Inspektoratu Radzyń Podlaski nawiązywały także kontakt z podziemiem ukraińskim. Inicjatywa rozmów z polskim podziemiem wyszła od dowódcy oddziału UPA Serhija Martyniuka „Kryhy”, „Hraba”, który we wsi Kopytków w Obwodzie Biała Podlaska do zgromadzonej ludności powiedział, że „Polacy i Ukraińcy walczą wspólnie z komuną”¹³⁸. Mimo deklaracji „Hraba” między polskim a ukraińskim podziemiem

¹³⁴ APL, AK-WiN, sygn. 92, t. 1, k. 84, Raport wywiadowczy Inspektoratu Biała Podlaska za okres 20 października—20 listopada 1945 r.

¹³⁵ E. RAKOCZY: *Matka Boska Leśniarska opiekunką żołnierzy*. W: *Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość, 2 września 1945—28 listopada 1947. Okręg Lublin. Materiały Posesyjne*. Biała Podlaska 1994, s. 14.

¹³⁶ R. ZIENIEK: *Służba Bezpieczeństwa OUN w Nadrejonie „Łewada” w latach 1945—1947*, „Rocznik Białkopodlaski” 2000—2001, t. 8—9, s. 113.

¹³⁷ Ibidem, s. 115.

¹³⁸ APL, AK-WiN, sygn. 93, t. 3, k. 155, Meldunek wywiadowczy Obwodu Biała Podlaska z 5 sierpnia 1945 r.

panowała nieufność co do intencji dowództwa UPA. Niezależnie od tego inspektor Jan Szatyński-Szatowski postanowił się spotkać z Ukraińcami. Do pierwszego spotkania doszło w nocy z 27 na 28 października 1945 roku w kolonii Choroszczyńska. Stronę polską reprezentował kpt. Władysław Nikszto „Żuk” i komendant Rejonu V Obwodu Biała Podlaska Cyprian Wierzchowski „Puszczyc”, z kolei UPA-OUN — „Hrab” i jego podkomendny NN „Hryhor”. Wobec animozji między polskim i ukraińskim podziemiem spotkanie było ochraniające przez przybyłą z radzieckiej Ukrainy sotnię „Hałajda II”, którą dowodził Wasyl Kral „Czaus”¹³⁹. W trakcie spotkania ustalono, że obie strony nie będą naruszały swoich terytoriów, m.in. UPA zobowiązała się nie wkraczać na tereny powiatów: łukowskiego, bialskiego, radzyńskiego i włodawskiego¹⁴⁰. Uzgodniono, że obie strony będą się wymieniały raportami wywiadowczymi, m.in. Ukraińcy mieli informować stronę polską o sytuacji za Bugiem. Ponadto materiał dowodowy dotyczący osób współpracujących z komunistami miano sobie przekazywać tak, aby wyroki na Polakach wykonywali żołnierze AK-WiN, a na Ukraińcach UPA-OUN.

Rok 1948 można przyjąć za cezurę. Kiedy komuniści dokonali pacyfikacji zbrojnego ruchu oporu, większość oddziałów zbrojnych sformowanych w zorganizowane struktury wojskowe została rozbita, funkcjonowały już tylko izolowane grupy, które były nastawione na przetrwanie, np. na południowym Podlasiu aktywnie działało zgrupowanie kpt. Władysława Łukasiuka „Młota”, a po jego śmierci w 1949 roku odpryski z tego zgrupowania, w postaci patroli, działały do 1955 roku.

Reasumując, należy wyraźnie zaznaczyć, że w okresie funkcjonowania podziemia antykomunistycznego na terenie południowego Podlasia jego działania były skierowane nie tylko w ramię zbrojne władzy komunistycznej oraz instytucje, lecz także w zdrajców, donosicieli, konfidentów polskich i radzieckich służb bezpieczeństwa. Od momentu zajęcia tego terenu przez Armię Czerwoną ważne były nie tylko działania destabilizujące komunistyczny system władzy, lecz także uświadamiające społeczeństwo Podlasia, że zdrajców lub osoby, które godzą w Polskę, spotka zasłużona kara. Już w połowie października 1944 roku ppłk Lucjan Szymański „Janczar” wydał rozkaz likwidowania jednostek szczególnie szkodliwych, „kanalii” zatrudnionych w komunistycznym aparacie bezpieczeństwa. 10 października 1944 roku za działalność antypolską został zastrzelony przez żołnierzy NSZ naczelnik więzienia w Siedlcach Józef Zwoliński (członek PPR), a 19 listopada tego roku Henryk Pilarczyk „Chin” z AK-MiP zastrzelił w Siedlcach Kazimierza Zapałowskiego, członka KW PPS w Lublinie¹⁴¹. Podobne akcje były prowadzone w innych częściach

¹³⁹ APL, Zespół UPA, t. 72, k. 36—45.

¹⁴⁰ A. ТЛОМАКІ: *Akcja „Wisła” w powiecie bialskim na tle walki politycznej i zbrojnej w latach 1944—1947*. Biała Podlaska—Warszawa 2003, s. 62—63.

¹⁴¹ IPN War., sygn. 0206/160, t. 2, k. 18, Akta PUBP Siedlce, Sprawozdanie dekadowe PUBP w Siedlcach za czas od 1 do 10 grudnia 1944 r.

południowego Podlasia, np. do końca 1944 roku podziemie w powiecie bialskim zlikwidowało 6 osób, w powiecie siedleckim — 17, głównie funkcjonariuszy MO i UB¹⁴². W celu prowadzenia walki z agenturą będącą na usługach NKWD na terenie obwodów: Biała Podlaska, Radzyń Podlaski i Włodawa z 27 na 28 października 1945 roku w kolonii Tuczna koło Choroszcanki (powiat Bialski) doszło do spotkania z dowództwem podziemia ukraińskiego. Inspektor Rejonu Biała Podlaska mjr Jan Szatyński-Szatowski, który reprezentował WiN, mjr Władysław Wawrzak „Żuk”, oficer wywiadu, oraz Cyprian Wierzchowski „Puszczek”, komendant Rejonu V Obwodu Biała Podlaska, spotkali się z dowódcami OUN-UPA Serhijem Martyniukiem („Kryha”, „Hrab”)¹⁴³ i jego podkomendnym NN „Hryhorem”. W trakcie spotkania ustalono współdziałanie w sferze wymiany informacji wywiadowczych dotyczących ruchów grup operacyjnych UB i NKWD¹⁴⁴.

W sumie w wyniku działalności podziemia niepodległościowego na południowym Podlasiu w latach 1944—1948 zlikwidowano około 900 osób, w tym w powiecie łukowskim — 95, siedleckim — 135, sokołowskim — 98, węgrowskim — 66, bialskim — 282 i radzyńskim — 130 osób¹⁴⁵. Podziemie niepodległościowe, według moich obliczeń, przeprowadziło około 1 500 akcji¹⁴⁶ wymierzonych w system władzy komunistycznej. Były wśród nich działania spektakularne, jak np. akcja oddziału Leona Taraszkiewicza „Jastrzębia” 17 lipca 1946 roku, w wyniku której partyzanci zatrzymali samochód z siostrą Bolesława Bieruta — Zofią Malewską i jej rodziną. Partyzanci wystosowali list do prezydenta B. Bieruta, zaznaczając, że: „Wypuszczamy Pańską rodzinę na wolność, nie żądając w zamian za to nic — uważamy jednak, że podobnie postąpi Pan, Panie Prezydencie, i każe Pan zwolnić aresztowane rodziny ściganych politycznie”¹⁴⁷. Również w innych miejscach Podlasia podziemie zbrojne

¹⁴² IPN Lub., sygn. 0215/9, k. 7, Opracowanie z działalności band na terenie siedleckiego.

¹⁴³ G. MOTYKA, R. WNUK: „Pany i rezuny”. *Współpraca AK-WiN i UPA 1945—1947*. Warszawa 1997, s. 70 i nast.

¹⁴⁴ R. ZIENTEK: *Służba Bezpieczeństwa OUN w Nadrejonie „Lewada” w latach 1945—1947*. „Rocznik Białkopodlaski” 2000—2001, t. 8—9, s. 113—115; A. TŁOMACKI: *Akcja „Wisła”...*, s. 62.

¹⁴⁵ I. CABAN, E. MACHOCKI: *Za władzę ludu*. Lublin 1975, s. 18; M. PIOTROWSKI: *Władze Bezpieczeństwa wobec niepodległościowych dążeń społeczeństwa powiatu radzyńskiego po II wojnie światowej*. „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2004, t. 1, s. 219.

¹⁴⁶ Obliczenia autora na podstawie materiałów źródłowych znajdujących się w IPN Lub., sygn. 048/37, Sprawozdania dekadowe, miesięczne sekcji 1—7 PUBP w Białej Podlaskiej, zestawienie antypaństwowej działalności podziemia zbrojnego w powiecie bialskim 1944—1948; IPN Lub., sygn. 0215/9, Opracowanie z działalności band na terenie siedleckiego; D. SMOLAREK: *Władze komunistyczne wobec opozycji...*, s. 162.

¹⁴⁷ IPN War., sygn. 1572/479, Do Prezydenta Rady Narodowej P. Bieruta w Warszawie, b.p. Warto podkreślić, że po śmierci Leona Taraszkiewicza dowództwo nad oddziałem objął ppor. Edward Taraszkiewicz „Żelazny”, który stał się „kolcem” dla włodawskiego UBP. O skali zainteresowania PUBP we Włodawie sprawą likwidacji oddziału „Żelaznego” świadczy fakt, że tylko od 21 czerwca do 25 sierpnia 1951 roku władze aparatu bezpieczeństwa zaangażowały 372 osoby TW, które przekazały 726 meldunków dotyczących partyzantów z oddziału „Żelaznego”. Opracowano na pod-

przeprowadziło głośne akcje. Między innymi 21 stycznia 1946 roku oddział pod dowództwem Juliana Wocha „Białego”¹⁴⁸, ze zgrupowania liczącego 137 żołnierzy, dokonał rozbicia budynku PUBP i aresztu, z którego uwolniono 27 osób. Z kolei w marcu 1945 roku z bialskiego więzienia uwolniono 103 więźniów, w tym 80 politycznych. 3 października 1946 roku oddział por. Tadeusza Marczuka „Kurzawy” i por. Franciszka Michaluka „Polnego” przeprowadził akcję na pociąg „Mitropa” relacji Moskwa — Warszawa — Berlin, którym jechało 5 generałów Armii Czerwonej i wysokich rangą oficerów NKWD na naradę do Warszawy. Po zatrzymaniu pociągu w miejscowości Szaniawy koło Łukowa i rozbrojeniu konwoju pociągu składającego się z 200 żołnierzy Armii Czerwonej, rozmundurowano generałów i pozwolono im w samej bieliźnie kontynuować podróż¹⁴⁹.

Działalność zbrojna podziemia antykomunistycznego na południowym Podlasiu w latach 1944—1948 zebrała krwawe żniwo po obu stronach barykady politycznej. Z rąk komunistów w powiecie sokołowskim zginęło około 240 osób¹⁵⁰, w powiecie siedleckim w latach 1944—1954 straty wyniosły 430 osób¹⁵¹, w powiecie radzyńskim — około 120 osób¹⁵², w powiecie włodawskim ponad — 1 300 osób¹⁵³. W sumie z rąk władzy komunistycznej zginęło na południowym Podlasiu w latach 1944—1948 około 2 500 osób¹⁵⁴. Do tego trzeba dodać ofiary „ludowego” wymiaru sprawiedliwości, który skazał na karę śmierci 100 osób¹⁵⁵, co daje liczbę 2 600 ofiar komunizmu na Podlasiu. Jeżeli uwzględnimy dodatkowo około 900 osób zabitych z rąk działaczy podziemia niepodległościowego, łączna liczba ofiar wzrosło do około 3 500. Jest to cena, jaką zapłaciło społeczeństwo południowego Podlasia w czasie zdobywania i umacniania przez komunistów władzy w latach 1944—1948.

stawie: G. MAKUS: *Ppor. Edward Taraszkiewicz „Żelazny”*. „Echo Katolickie” z 16—22 lutego 2012, s. 22.

¹⁴⁸ IPN War., sygn. 1568/191, k. 1, Kserokopie materiałów oryginalnych „WiN” z WUSW Lublin. Meldunek sprawozdawczy z akcji „Zorzy” dn. 24 stycznia 1946 r. w Łukowie.

¹⁴⁹ „Życie Siedleckie” z 19 października 2012, s. 20.

¹⁵⁰ J. ODZIEMCZYK: *Straty osobowe powiatu sokołowskiego w latach 1944—1952 (próba bilansu)*. W: *Powiat Sokołów Podlaski...*, s. 252—253.

¹⁵¹ M. BECHTA, K. KRAJEWSKI: *Straty osobowe powiatu siedleckiego w latach 1944—1954 (próba bilansu)*. W: *Powiat Siedlce w pierwszej dekadzie...*, s. 547.

¹⁵² Obliczenia autora na podstawie: M. DĄBROWSKI: *Śladami komunistycznych zbrodni na Lubelszczyźnie. Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Radzynie Podlaskim w świetle wybranych materiałów archiwalnych IPN*. „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2008, t. 6, s. 312—319.

¹⁵³ *Odkłamać pamięć Wyklętych. Rozmowa z włodawskim historykiem Grzegorzem Makusem*. „Echo Katolickie” z 16—22 lutego 2012, s. 22.

¹⁵⁴ Obliczenia autora na podstawie zasobów materiałów znajdujących się w IPN War. i IPN Lub. Autor wliczył w straty powiaty łukowski i węgrowski.

¹⁵⁵ W. CHARCZUK: *Walka polityczna...*, s. 332; IDEM: *Zbrodnicza działalność Wojskowego Sądu Garnizonowego i Sądu Okręgowego Wydziału do Spraw Doraźnych w Siedlcach wobec podziemia niepodległościowego (1945—1946)*. „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 2010, z. 17, s. 87—97.

Wiesław Charczuk

The History of the Anti-Communist Underground in the Southern Podlasie (1944—1948)

Summary

After the Red Army entered Eastern regions of Poland between July and August of 1944, southern Podlasie (the eastern part of what is now the Mazovia Province and a part of the Lublin Province — Biała Podlaska, Siedlce, Łuków, Radzyń Podlaski, Sokołów, Węgrów Podlaski among others) became a part of the so-called “Lublin Poland”. Their initial moves were to eliminate or arrest the representatives of the Polish Underground State, mainly delegates of the Polish Government in Exile, and subsequently — to destroy the structures of Polish military conspiracy, chiefly the Home Army, by arresting and executing many officers, placing them in camps (such as Krześlina, Świdry, Sokołów Podlaski, and Borowicze) and deporting Home Army commanders and soldiers to the USSR.

After creating the Provisional Government of National Unity in June 1945, the return of Stanisław Mikołajczyk to the country, and creating the Polish People’s Party, 2800 persons — working in conspiracy until then — decided to reveal themselves. However, several thousands of soldiers decided to stay “in the forest”, as a result of repressions of the Security Service towards many exposed members of the underground. Before the 1946 referendum and the 1947 Legislative Parliament election, repressions of the communist authorities towards both the legal and illegal opposition intensified, which resulted in a significant debilitation of the armed conspiracy. Additionally, as a result of the amnesty from February 22nd, 1947, over 5700 members of the anti-communist underground decided to reveal themselves. The remaining conspirators consisted of a few units remaining from the Home Army, the National Armed Forces, and the “Miecz i Pług” organization. Most of them ended their activities in 1948.

The armed activities of the anti-communist underground in southern Podlasie between 1944 and 1948 left a bloody toll on both sides of the political barricade. About 240 people died at the hands of the communists in the Sokołów district; in the Siedlce district 430 people died between 1944 and 1954; in the Radzyń district — about 120 people; in the Włodawa district — over 1300 people. Overall, approximately 2500 people died at the hands of the communist authorities in southern Podlasie between 1944 and 1948. It is necessary to add the victims of the popular justice, sentencing 100 people to death; overall, there were 2600 victims of communism in Podlasie. Adding about 900 people who were killed by the members of the independence underground, the death toll increases to about 3500 people. It is the price that the people of southern Podlasie paid during power struggles between 1944 and 1948.

Wiesław Charczuk

Die Geschichte des antikommunistischen Untergrundes in Südpodlachien (1944—1948)

Zusammenfassung

Nachdem die Rote Armee an der Wende zum August 1944 in die Ostgebiete Polens einmarschiert war, geriet das Südpodlachien (Ostteil der heutigen Masowischen Wojewodschaft und ein Teil der Lubliner Wojewodschaft — u.a. Biała Podlaska, Siedlce, Łuków, Radzyń Podlaski, Sokołów, Węgrów Podlaski) ins Gebiet des sog. Lubliner Polens. Damals wurden entfernt oder verhaftet die Vertreter des Polnischen Untergrundstaates, vor allem die Delegierten der Exilregierung. Danach wurden die Strukturen der polnischen Militäruntergrundbewegung v.a. der Polnischen Heimatarmee (AK), zerstört; viele Offiziere wurden verhaftet und erschossen, andere wurden in Gefangenenlagern (u.a.: Krześlinek bei Siedlce, Świdry, Sokołów Podlaski, Borowicze) inhaftiert und die AK- Führer und Soldaten in die Sowjetunion verbannt.

Als im Juni 1945 die Provisorische Regierung der Nationaleinheit gegründet wurde, Stanisław Mikołajczyk nach Polen wiedergekommen ist und Polskie Stronnictwo Ludowe (dt.: Polnische Bauernpartei) entstanden worden ist, stellten sich 2800 bisher in Untergrundbewegung wirkenden Personen. Doch ein paar Tausend Soldaten blieben u.a. wegen der Repressionen des Sicherheitsdienstes (SB) den demaskierten Untergrundmitgliedern gegenüber „im Wald“. Vor der 1946 abgehaltenen Volksabstimmung und den 1947 stattgefundenen Wahlen zum Sejm Ustawodawczy (dt.: Polnische Verfassungsgebende Nationalversammlung) waren die Repressionen der legalen und illegalen Opposition gegenüber noch stärker, was die militärische Konspiration sehr beeinträchtigt hat. Kraft der Amnestie vom 22. Februar 1947 stellten sich über 5700 Mitglieder des antikommunistischen Untergrundes; versteckt blieben vereinzelt AK-Nachfolgertruppen, die Truppen der Nationalen Streitkräfte (NSZ) und „Miecz i Pług“ (dt.: Schwert und Pflug). Die meisten von diesen Organisationen hörten mit ihrer Tätigkeit im Jahre 1948 auf.

Die Militäreinsätze des antikommunistischen Untergrundes in Südpodlachien in den Jahren 1944—1948 haben viele Menschenleben auf beiden Seiten der politischen Barrikade gefordert. Im Landkreis Sokołów wurden von Kommunisten etwa 240, im Landkreis Siedlce in dem Zeitraum 1944—1945 — 430, im Landkreis Radzyń etwa 120 und im Landkreis Włodawa über 1300 Menschen umgebracht. Insgesamt hat die kommunistische Obrigkeit in den Jahren 1944—1948 in Podlachien etwa 2600 Personen getötet, in der Zahl waren auch 100 Opfer der Volksjustiz. Berücksichtigt man dabei zusätzlich etwa 900 Personen, die von den Mitgliedern der Untergrundbewegung umgebracht wurden, erreicht die Opferzahl etwa 3500 Menschen. Das war der Preis, den die Gesellschaft des Südpodlachiens wegen des Machtkampfes in dem Zeitraum 1944—1948 zahlen musste.